

A.or.

2007.

1114

ლევან ჭილაშვილი

ნეკრესის
უძველესი
ქართული
ნარნერები
და

ქართული
დამწერლობის
ისტორიის
საკითხები

GEORGIAN ACADEMY OF SCIENCES
S. JANASHIA STATE MUSEUM OF GEORGIA

LEVAN CHILASHVILI

**THE ANCIENT GEORGIAN
INSCRIPTIONS OF NEKRESI
AND
QUESTIONS OF THE HISTORY OF
GEORGIAN WRITING**

Tbilisi
2004

ლევან ჭილაშვილი

ნეკრესის
უძველესი ქართული ნარნერები
და
ქართული დამწერლობის
ისტორიის საკითხები

ნიგნი წარმოადგენს ნეკრესის ნაქალაქარზე (ყვარლის რ-ნი) 1986-2003 წწ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ნიგნის ავტორის ხელმძღვანელობით აღმოჩენილი უძველესი ქართული წარწერების პუბლიკაციას. განხილულია ასევე ქართული დამწერლობის წარმოშობის და ისტორიის ზოგი საკითხი. ჩანართის სახით ქვეყნდება რუსთავის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ქართული წარწერებიც. წარწერების თარიღია ძვ.წელთაღრიცხვის ბოლო საუკუნეებიდან ახ.წ. IV საუკუნეებამდე.

რეცენზენტები:

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი,
პროფესორი **ო. ჯაფარიძე**

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი
პროფესორი **ზ. ალექსიძე**

რედაქტორი:

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი **ნ. ბახტაძე**

© ლევან ჭილაშვილი, 2004

© ყვარლის რაიონის არქეოლოგიური ფონდი, 2004

ISBN 99940-0-220-1

ნიგნი იბეჭდება ბადრი პატარკაციშვილის საქველმოქმედო ფონდის
ფინანსური მხარდაჭერით

სარჩევი

შესავალი	6
მარნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ნარწარები	13
ნარწარა ქვევრის პირზე	29
შემთხვევით აღმოჩენილი ნარწარები	36
ნეკრანის გაზილიკაში აღმოჩენილი ნარწარა	47
<i>ჩანართი</i>	
რუსთავის წინაქრისტიანული ხანის ნარწარები	51
ნეკრანის ნარწარების კალეოგრაფიისათვის	58
თარიღი	67
<i>დასკვნები:</i>	
შენიშვნები ქართული ანგანის შექმნის საკითხებზე	88
ზოგიერთი მოსაზრება ქართული დამწერლობის ნარმომუხის შესახებ	89
ქართული ანგანის შემოღების შესახებ თანამედროვე ქართულ მეცნიერებაში	93
ქართული დამწერლობის ნარმომუხის ისტორიული ფონი და „მნიშვნელობა ქართულის“ დაფუძნების შესახებ	106
ტოლერანტობა თუ სისასტიკე	115
„ქრისტიანული“ დამწერლობის შესახებ	118
ბოლოთქმა	124
AFTERWORD	128
ილუსტრაციების აღწერილობა	132
ილუსტრაციები	137

შესავალი

„პალიმფსესტები და დედამიწის წიაღში ჩამარხული
წარწერები ბევრს ახალსა და საინტერესოს გვიქადაიან“
ივანე ჯავახიშვილი

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ნეკრესის ნაქალაქარზე ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგებმა მოლოდინს გადააჭარბა და ის კარგა ხანია ჩვენი სამეცნიერო საზოგადოების ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა.¹ აღნიშნული მიღწევებიდან ერთი რომელიმე საკითხის გამოყოფა და მისი განსაკუთრებულობის შესახებ მსჯელობა ვერ ხერხდება — ყველა ისინი ერთმანეთთანაა გადაჯაჭვული — ესაა უამრავი პრობლემების მომცველი, ერთი დიდი ისტორიული თემა, რომლის მიხედვითაც საქართველოს ისტორიის ბევრი კარდინალური საკითხი ახალი თვალთახედვით გადასინჯვას მოითხოვს. აქ შეიძლება დავინახოთ ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო მიღწევა.

საველე სამუშაოები ნეკრესის ნაქალაქარზე, მართალია ხარვეზიანად და უსახსრობის გამო არც თუ სათანადო ინტენსივობით მიმდინარეობს, მაგრამ ის რაც სადღეისოდ გაგვაჩნია, ნამდვილად იმსახურებს განსაკუთრებული ყურადღების მიქცევას. დღეს გვაქვს შესაძლებლობა ვისაუბროთ წარმართული კულტების შესახებ ძვ.წ. XIV საუკუნიდან მოყოლებული; თვალის შეიძლება გავადევნოთ კულტების მონაცვლეობას და მათ კავშირებს ახლო აღმოსავლეთის სათანადო მონაცემებთან; ნეკრესში გამოვლინდა ყველაზე გამოკვეთილად, წარმართობასა და ქრისტიანობას შორის არსებული მძაფრი ბრძოლის შედეგები, რომელსაც თან ახლდა სისასტიკე და დაუნდობლობა; საველე სამუშაოებმა დაგვიდასტურეს და თვალნათლივ გვიჩვენეს როგორ იქცა ნეკრესი ქრისტიანობის მძლავრ კერად, როგორ

¹ ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა, წიგნის ავტორის ხელმძღვანელობით, ნეკრესის ნაქალაქარზე (ყვარლის რაიონი) არქეოლოგიური კვლევა წამოიწყო 1984 წელს და ეს სამუშაოები დღემდე გრძელდება. ნეკრესის არქეოლოგიური ექსპედიციაში სხვადასხვა დროს მონაწილეობდნენ: თ. ბერიძე, ვ. ცისკარიშვილი, ნ. ბახტაძე, კ. გოცაძე, თ. კერესელიძე, გ. კიკნაძე, ნ. აფხაზავა, ა. ქარუმაშვილი, ა. გოგიჩაიშვილი, მ. ჩემია, მ. ქაფიანიძე, გ. ბახტურიძე, ი. ოქრუაშვილი, გ. კვანტიძე, ე. ცაგარეიშვილი, გ. ჭილაშვილი, მ. ბუჯიაშვილი, ვ. კველიშვილი.

ჩაისახა აქ ქრისტიანული არქიტექტურა და რა წინამავალ საფეხურებს ეყრდნობოდა ის; არქეოლოგიურმა სამუშაოებმა ყურადღება გაგვამახვილებინა გეოგრაფიულ გარემოზე, რამაც აღმოაცენა აქ უძველესი დასახლება და როგორი იყო ცენტრთან მიმართებაში ქართლის ამ მონაპირე ზონის როლი ისტორიული განვითარების ჭრილში. ეს ურთიერთობა, განსაკუთრებით IV-V საუკუნეებში, ქრისტიანობის დამკვიდრების უამს, შიგნით გაჩენილი ბზარის შედეგად ახალ სურათს წარმოგვიდგენს ქართლისა და ჰერეთის (ალბანეთის) დაპირისპირების გზაზე, რამაც ხარვეზული მონაკვეთი გააჩინა საკმაოდ დიდი ხნით, დაახლოებით IX-X საუკუნეებამდე.

ასეთია მოკლე ჩამონათვალი საკითხებისა, ნეკრესის არქეოლოგიური ექსპედიციის სახელთან რომ არის დაკავშირებული. კიდევ ერთი შედეგი, რომელიც განსაკუთრებულად უნდა აღინიშნოს, არის ის, რომ ნეკრესის აღმოჩენებმა საქართველოს ისტორიას დაუბრუნა წინაქრისტიანული ხანის ვრცელი მონაკვეთის დიდი კულტურა, რომლის შესახებაც საკმაოდ ბუნდოვანი წარმოდგენა გვქონდა შექმნილი, იგნორირებულიც კი იყო, რამეთუ ქართული კულტურის სანყისი დაკავშირებული იყო ახალი რელიგიური მიმდინარეობის დანერგვასთან და მისი კულტურულ-იდეოლოგიურ მსოფლმხედველობის ტოტალურ გავრცელებასთან, როდესაც მან მართლაც და მიაღწია უდიდეს შედეგებს.

ნეკრესის არქეოლოგიური გათხრების შედეგების შესახებ, ჩვენ საზოგადოებას მხოლოდ მცირე ნაწილზე აქვს წარმოდგენა შექმნილი რამდენიმე ნაშრომის და მოკლე ინფორმაციების გზით სხვადასხვა ჟურნალ-გაზეთებიდან, რაც ცხადია, არ არის საკმარისი. ჩვენი მხრივ, რამდენადმე ვრცელი სურათის წარმოდგენა, ბოლო დრომდე მიზანშეწონილი არც იყო, რამდენადაც ყოველ წელს ახალ-ახალი საბუთიანობა გვიჩნდებოდა, ეს კი თავშეკავებისკენ გვიბიძგებდა.

წინამდებარე ნაშრომი ერთ კონკრეტულ მიზანს ისახავს. ქალაქის სოციალურ-კულტურული და ისტორიული განვითარების ფონზე, რომელიც საკმაოდ მრავალფეროვანი სახით წარმოგვიდგება — გამოქვეყნდეს ყველა ის ქართული წარწერა ნეკრესის ნაქალაქარზე რომ არის დადასტურებული.

ნეკრესის შესახებ ძალზე მცირე ცნობები მოგვეპოვება წერილობითი წყაროებიდან. ლეონტი მროველის ძველი ქალაქების ნუსხაში, ისევე როგორც „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში ნეკრესის ხსენება არ არის. ერთადერთი ეჭვი შეიძლება გაგვიჩნდეს ლეონტი მროველის ჩამონათვალში „კახეთის ქალაქების“ მიხედვით. ეს ეჭვი ძლიერდება, თუ იმავე ავტორის სიტყვებს დავუჯერებთ, სადაც ფარნაჯომ მეფის ღონისძიებებზეა საუბარი, კერძოდ კი ციხე-ქალაქების შენებაზე. აქვეა შენიშნული „და იწყებდად

კახეთს ქალაქსა ნელქარისა, რომელ არს ნეკრესი“.¹ მაშასადამე, ნეკრესის შესახებ, უფრო სწორად, მისი როგორც ქალაქის აღმშენებლობის საწყის ეტაპზე შეიძლება ლაპარაკი ძვ.წ. II საუკუნიდან, მეფე ფარნაჯომის დროიდან. მისი ეს საქმიანობა სხვებსაც გაუგრძელებიათ — ამავე საუკუნის ბოლოს მეფე არშაკს მიენერება მისი „გამშვენიერება“. ეს მეტად ძვირფასი ცნობაა, რაც მიგვანიშნებს უკვე ქალაქის ადმინისტრაციულ-ორგანიზაციულ სახეზე. ეს ცნობები სხვა მხრივაც იქცევის ყურადღებას. ნეკრესი ფარნაჯომის მიერ აშენებული ციხე-ქალაქების რიგში კი არაა მოხსენიებული, არამედ ცალკე, როგორც ქალაქი, რაც დამტკიცებულად მეორე ცნობაშია განმარტებული: „განაშუენა ნელქარი, ქალაქი კახეთისაო“. ეს უფლებას გვაძლევს ნეკრესის მიხედვით წარმოვიდგინოთ არა სტრატეგიული ცენტრი, გამაგრების სისტემით გამორჩეული ადგილი, არამედ სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობით დაწინაურებული დასახლებული პუნქტი. ცხადია, ეს არ გამოორიცხავს მის თავდაცვის უნარიანობას: ახ.წ. IV ს-ის დასაწყისის ამბების თხრობისას ხაზგასმით არის აღნიშნული — მირვანოზმაო „უმეტეს ყოველთასა მოამტკიცნა ზღუდენი ნეკრესის ქალაქისანი“.¹

ქალაქის დაარსება აქ, გარკვეულ მეურნეობრივ და სხვა ფაქტორებს გვაგულისხმებინებს, რაც უყურადღებოდ არ დარჩენილა და ეს უპირატესობა ქალაქის დაარსებაში გამოხატულა. ნეკრესი ტერიტორიულად მთისწინეთია და ალაზანგალმა მხარეში სხვა ანალოგიურ ადგილებთან ერთად ქმნიდა მთისა და ბარის რეგიონების შემაკავშირებელ რგოლს, რამაც დიდი როლი შეასრულა მხარის ისტორიული განვითარების საქმეში. ნეკრესის ნაქალაქარზე დადასტურებული ადრებრინჯაოს ხანის კერამიკის ნიმუშები ცხადად მიუთითებს ამ ადგილების ათვისებაზე ბრინჯაოს ხანში.

ქართული წარწერების გაცნობა მოწყვეტილად, თუ არ იქნება გათვალისწინებული ქალაქის კულტურულ-ისტორიული დონე, სოციალური და ეკონომიკური განვითარების მდგომარეობა, სულიერი კულტურის ნაირსახეობა, ვერ იქნება შედეგიანი. აღნიშნული საკითხების შესახებ მსჯელობა იქნება შემდგომ მონოგრაფიულ გამოკვლევაში, აქ კი, ძალიან მოკლედ, დავასახელებ ქალაქის ძირითად უბნებს, მათი გათხრების შედეგებს და ვეცდები დავარწმუნო მკითხველი, რომ დამწერლობის ძეგლები იქმნებოდა არა განყენებულად, ცხოვრებისაგან მოწყვეტილად, არამედ ის იყო შედეგი ისტორიული განვითარებისა, გარკვეული სულიერი კულტურის რელიგიურ მიმართულებაში გარდასახვის შედეგად. ასეთი მიდგომის შედეგად, შესაძლებლად მიმაჩნია პირველ რიგში წარმოვადგინო წინაქრისტიანული ხანის

¹ ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 29.

¹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 65.

ნეკრესის მცხოვრებთა რელიგიური მრწამსი, სადაც ერთი რომელიმე მიმართულება კი ფიქსირდება, მაგრამ არა მუდმივი ბატონობის უზრუნველყოფით. ცვალებადობა ნამდვილად შესამჩნევია, თუმცა კი ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე ციურ მნათობთა უპირატესობა თვალშისაცემია.

პირველი ძეგლი, რომელიც ნეკრესის ნაქალაქარის დასავლეთით გაითხარა, თავის წრიული განლაგებით, ერთი შეხედვით უცნაური დამხრობით და შენაწირი ნივთებით აშკარად, ციური ტრიადის სახელზე ჩანს მონყობილი. მისი ხნოვანება ძვ.წ. XIV-XII საუკუნეებით არის განსაზღვრული¹ (სურ 2).

რელიგიური დუღილი და სიმძაფრე ძვ.წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან აშკარად იგრძნობა და ის ქრისტიანობის დამყარებამდე გრძელდებოდა. ამ შემთხვევაში უკვე წერილობითი ცნობების ძუნწი მონაცემებიც გვხვმარება — ქალაქის შენება ხომ ძვ.წ. II საუკუნეში მეფე ფარნაჯომთან არის დაკავშირებული, რომელიც ცეცხლთაყვანისმცემლობის დანერგვის აქტიური მოქმედებით გამოირჩეოდა — იქნებ ნეკრესიც იმ მიზეზით აირჩია, რომ აქ ძლიერ იყო ფეხმოკიდებული ეს რელიგიური მიმართულება, რომელიც ინტენსიურად ითვისებდა აღმოსავლეთის რეგიონებს. სამლოცველო, რომელიც ნეკრესის დასავლეთ ნაწილში, ე.წ. „მარნის“ ტერიტორიაზე ითხრება მასთანვე დაკავშირებული კრემაციული სამარხებით და მაზდეანური სამლოცველოებისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით, კარგად ადასტურებს წარმართული, ასევე ცეცხლის კულტის დამკვიდრებას ქალაქში: აქ ვგულისხმობ სამლოცველოში დადასტურებულ ე.წ. წკეპლების კონას — ბრინჯაოს მოკლე მავთულების შეკვრას, რომელიც აშკარად მიგვანიშნებს ბარსომის, იგივე ბარესმას (ქართულად ფარსმანდუკის) კონებზე, რომელიც მთავარი ატრიბუტი იყო მაზდეანური რიტუალის შესრულებისას. ტაძარში შესვლისას ხელთ ეპყრათ კეთილსურნელოვანი ტოტებით შეკრული ასეთი კონები. ზოგჯერ ტოტების ნაცვლად ლითონის ღეროებს ხმარობდნენ. ასეთი ოქროს ღეროები ცნობილია, მაგალითად, ამუ-დარიის განძიდან. თარიღდება ძვ.წ. V-IV სს.

ნეკრესის გათხრებით საკმაოდ კარგად იკვეთება ზღვარი მაზდეანურ და წარმართულ ურთიერთდაპირისპირებული რელიგიური მიმდინარეობების სამლოცველოებს შორის. კარგადაა ცნობილი, რომ წარმართულ კულტებს ებრძოდა და ანადგურებდა ყველა დიდ რელიგიური მიმდინარეობა — მაზდეანობა, ქრისტიანობა, ისლამი. ამ მხრივ აქტიურობით

¹ ვრცლად განხილულია ჩემ წიგნში — „ნეკრესის წარმართული სამლოცველოები, თბ., 2000 წ.“ აგრეთვე: ბ. მაისურაძე, იორ-ალაზნის ზემო დინების გვიანბრინჯაორკინის ხანის სრქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1993; ბ. მაისურაძე, ლ. ფანცხავა, შილდის სამლოცველო (კატალოგი), თბ., 1984.

გამოირჩეოდნენ როგორც აქემენიდი, ისე სასანელი მეფეები.

ამავე პერიოდიდან, მთლიანად ნეკრესის ტერიტორიაზე ბატონობს ჩრდილოეთ-სამხრეთზე დამხრობილი სამლოცველო, რომელიც შეუქმნიათ, სავარაუდოდ, აქ ქალაქის აშენებასთან ერთად. ეს არის ნეკრესის ვიზუალური ცენტრი, განლაგებული კავკასიონიდან გამომავალი სერის შთამბეჭდავი გარეგნობის კლდოვანი ნაწილის ციცაბო ფერდებზე, დამრეცი ასასვლელებით, რომელიც მოფენილი ყოფილა ქვებშემონყობილი ორმოებით, პილიგრომები რომ იყენებდნენ მისალოცად მთის წვერზე მდებარე მთავარი სამლოცველოს გზაზე მიმავალნი. ადგილი „ნაზვრევი გორის“ სახელით არის შემორჩენილი, რაც კარგად მიაჩნებდა აქ წარმართული სამლოცველოს არსებობას. „ზორვა“, როგორც საბა ორბელიანი თვლიდა, წარმართთა საკერპო ადგილი ყოფილა (სურ. 1). აღნიშნული სამლოცველოს დამხრობა სწორედ ისეთია, ჩრდილოეთ-სამხრეთით, როგორც ახასიათებდა მსგავსი რელიგიური მიმდინარეობის სამლოცველოებს. ქრისტიანობის გამარჯვების შემდეგ, ის ქრისტიანულ ეკლესიად გადააკეთეს, შეუცვალეს რა მიმართულება აღმოსავლეთით.

ახ.წ. პირველივე საუკუნეებიდან, უფრო ორგანიზებული და მასშტაბური ჩანს ნეკრესის მაზდეანური სამლოცველოები. ექსპედიციამ ნაზვრევი გორის ძირში ვაკე ადგილზე, ქალაქის ზღუდის გარეთ, გათხარა ვრცელი მაზდეანური ტაძარი (50X50მ), რომელიც თავისი გეგმარებით, მასშტაბურობით და ინტერიერის რთული არქიტექტურული გადაწყვეტით გამოირჩევა. მისი პარალელური ძეგლი ჩემთვის უცნობია. ქრისტიანობის დამკვიდრებისთანავე აღნიშნული უნიკალური ტაძარი დანგრეული იქნა და მის კედლებზე ციხე-დარბაზი იქნა მოწყობილი. ტაძარი ახ.წ. II-IV სს-ით თარიღდება (სურ. 3, 4).

ეს არის მოკლე მონაცემები ნეკრესის წინაქრისტიანული სამლოცველოების შესახებ. ქალაქის სტრუქტურაში შეუძლებელია არ დავინახოთ მძლავრი რელიგიური ცენტრი, რომელიც საზრდოობდა იმჟამად აღმოსავლეთში გავრცელებული, სახელმწიფო სტატუსით აღჭურვილი კანონიკით.

ნეკრესი ჯერჯერობით პირველი და ერთადერთი ძეგლია, სადაც ვიზუალურად აღიქმება ორი დიდი მსოფლიო რელიგიის შეჯახება, სასტიკი ბრძოლა არსებობისათვის. საკმარისია გავეცნოთ ნგრევის მასშტაბებს, რაც დადასტურებული გვაქვს წარმართულ და მაზდეანურ სამლოცველოებზე, რომ ეს დასკვნა უყოყმანოდ იყოს მიღებული. სამლოცველოები საფუძვლიანად იყო მოთხრილი, დანგრეული იყო სამარხები, დამტვრეული და გადაყრილი საფლავის წარწერიანი ქვები. შედეგი? შედეგიც ასევე შთამბეჭდავია — მთავარი მაზდეანური ტაძარი შეცვალა ასევე მასშტაბურმა ქრისტიანულმა ტაძარმა, რომლის აგებაც თრდატ მეფეს მიენერება 370-380 წლებში. ქრისტიანებს არ შეეძლოთ ამ ჭიდილში გამარჯვების

შემდეგ ნაკლები სივრცის ტაძარი აეშენებინათ (სურ. 6). ის მეფის სახელთან იყო დაკავშირებული — თრდატ მეფემ „ალიშენა განსრულებით“, ასეა წყაროში. ასე დასრულდა დიდი ბრძოლა პირველობისათვის, რომელიც კარგა ხანს გრძელდებოდა. ამ ბრძოლამ აბიბოს ნეკრესელი წარმოშვა აქ, თავისი მონამებრივი დასასრულით.

ქრისტიანობის გამარჯვება ნეკრესში აღინიშნა არა მხოლოდ ქრისტიანული არქიტექტურის ძეგლების შექმნით. ის, როგორც სამეფო ქალაქი, სხვა მხრივაც იქნა ყურადღების ცენტრში მოხვედრილი. პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ მასშტაბური არქიტექტურული ძეგლი, მარანი, ვრცელი ინტერიერით და კარგად მოწყობილი თაღედიანი შესასვლელით. უშუალოდ მარანს 400 კვ.მ. ეკავა, კედლების გასწვრივ ხუთი ვრცელი სანახელი იყო მოწყობილი, სადაც ერთი და იმავე დროს რამდენიმე ტონა ყურძნის დანურვა იქნებოდა შესაძლებელი (სურ. 5). როგორც IV საუკუნეში აგებული ბაზილიკური ტიპის ეკლესია (სურ. 6), ისე ეს მარანიც, სამეფო საკუთრებაში უნდა ვიგულისხმოთ. ასეთი მარნების შექმნა საქართველოში (მხედველობაში მაქვს ურბნისის, მცხეთის და სხვ. მარნები), უშუალოდ ქრისტიანობის ნაყოფი იყო. გავიხსენოთ მაცხოვრის სიტყვები — „მე ვარ ვენახი და თქვენ რტონი“ (იოანე 15,5). ამის გამო იყო, რომ ქრისტეს იკონოგრაფიის ყველაზე ძველი სახე ვაზის რტოებში ყურძნის მტევნებთან ერთად იყო გამოსახული, მოციქულებთან ერთად. აქედან მოდის მისი ერთ-ერთი საიდუმლო, ღვინისა და პურის ქრისტეს სისხლთან და ხორცთან გაიგივება.

ექსპედიციის სხვა მონაპოვართა შორის, აღსანიშნავია მეტად მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური მასალა წარმოდგენილი ლითონის და მინის ნივთებით, კერამიკით და სხვ. აღნიშნული არქეოლოგიური მონაპოვარი დიდად გვეხმარება ისტორიულ-კულტურული დონის შესასწავლად გვიანელინისტური ხანიდან მოყოლებული ვიდრე ახ.წ. მეხუთე საუკუნემდე.

ასევე ძვირფასია მონაცემები თვით ქალაქის განლაგების შესახებაც. ის ზღუდით გამაგრებული ყოფილა, და როგორც ჩანს, ქალაქს დამცველი კედლები გვიანელინისტური ხანიდანვე ჰქონია შემორტყმული. სამხრეთის მონაკვეთის ტრასა „სამარხების სერიდან“ ნაზვრევ გორამდე კარგადაა დაფიქსირებული და დაახლოებით 160 მეტრის გაყოლებაზე გათხრილიც. ზღუდე რომლის სიგანეა 1.8 მ., მშრალი ნყოფით არის ნაშენი, ადგილზევე მოჭრილი მსხვილი ქვის ბლოკებით.

ეს არის უმოკლესი ნუსხა ნეკრესის არქეოლოგიური ექსპედიციის 20 წლის განმავლობაში გამოვლენილი ძეგლებისა, რომლის შესახებაც საზოგადოებას მხოლოდ მცირე ნაწილზე მიუწვდებოდა ხელი, ფრაგმენ-

ტულად გამოქვეყნებული ნაშრომების მიხედვით.¹ ვრცელი, მონოგრაფიული გამოკვლევის გამოქვეყნება ახლო მომავალში გვაქვს დაგეგმილი, თუმცა კი უნდა განვმარტო, რომ გაზრდილი საზოგადოებრივი სურვილი აქამდე ვერ დავაკმაყოფილე იმ მიზეზით, რომ ყოველ ახალ საველე სეზონს ახალ-ახალი შედეგები ახლავდა თან. თუ პირველი ცნობის გამოქვეყნების დროს ძველი ქართული წარწერების შესახებ, ხელთ მქონდა მხოლოდ სამი წარწერა და ერთიც გაუშიფრავი ეპიტაფია, დღეს უკვე სხვადასხვა ეპოქის 10 წარწერაა ექსპედიციის საცავში, რამაც უფრო მეტი საბუთიანობა შესძინა ადრე გამოთქმულ მოსაზრებებს ქართული დამწერლობის განვითარების შესახებ.

---

¹ ნეკრესის არქეოლოგიური სამუშაოების შესახებ ლ. ჭილაშვილის ავტორობით გამოქვეყნებულია — „ნეკრესის არქეოლოგიური დასაწყისი“, კრ. დ. აღმაშენებელი, თბ., 1990; „ნეკრესიც ალაპარაკდა“, გაზ. ლიტერატურული საქართველო, ივნისი, 1991; ნეკრესის სამლოცველო, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში (სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი აკადემიკოს ა. აფაქიძისადმი), 1992; „ნეკრესის წარმართული სამლოცველოები“ თბ., 2000; „წინაქრისტიანული ხანის ქართული წარწერა ნეკრესიდან“, ჟურნ. „ქართველოლოგი“, 2000, № 7; „წარწერა ქვევრის პირზე ნეკრესიდან“, ჟ. „ქართველოლოგი“, 2001, № 8.

მარნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი წარწერები

2003 წლის მონაცემებით, ნეკრესის ნაქალაქარზე ათი ქართული წარწერა აღმოჩენილი. მათგან ორი, შემთხვევითი მონაპოვარია. წარწერებში არ ვგულისხმობ ქართული ასოების დადასტურების ცალკეულ შემთხვევებს, ძირითადად კრამიტების ზედაპირზე. განსახილველი წარწერებიდან ქვაზე შესრულებული ექვსი წარწერა აღმოჩენილია ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილში, ე.წ. „ნაგებებში“, ადგილზე, რომელსაც არქეოლოგიური ფიქსაციის მიხედვით დაუმკვიდრდა სახელი „მარანი“, მრავალფენოვანი არქიტექტურული ძეგლის ზედა ფენაში მარნის დადასტურების გამო, რომელიც იქცა პირველ ორიენტირად საველე სამუშაოების დაწყების პირველი დღეებიდანვე. გარდა ეპიტაფებისა, მარნის ტერიტორიაზე დაფიქსირებულია ქვევრის პირის ორი ნატეხი ზედ ამოკანრული ქართული წარწერით. როგორც ითქვა, ორი წარწერა შემთხვევით იქნა აღმოჩენილი — ერთი ნაქალაქარის ცენტრალურ ნაწილში, ადგილ ჭაბუკაურში, იმ ადგილის მახლობლად, სადაც ექსპედიცია სწავლობს IV საუკუნეში აგებულ ბაზილიკას. მეორე წარწერიანი ქვა აღმოჩნდა მანამდე, სანამ ექსპედიცია შეუდგებოდა საველე სამუშაოებს, 1973 წელს. რიგით მეათე, ფიქლის ნაჭერზე ამოკანრული რვასტრიქონიანი წარწერა აღმოჩნდა ბაზილიკის თხრის დროს, ერთ-ერთი სვეტის ქვების წყობაში.

აი, სრული ნუსხა, დღესდღეობით ნეკრესის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ქართული წარწერებისა, რომელთა განხილვასაც შევუდგებით თანმიმდევრობით, „ნაგებებში“ აღმოჩენილი წარწერებით. გარდა ქართული წარწერებისა, ნეკრესის ნაქალაქარზე დადასტურებულია წარწერის ფრაგმენტები სხვა ენებზედაც — ქვის ფილაზე შემორჩენილი ებრაული ასოების ფრაგმენტი, ბერძნულ-ლათინური ასოები მარმარილოს თეფშის ძირზე, ბერძნული (?) ასოები ნითელკეციანი ჯამის ნატეხზე და სხვ. მათ წინამდებარე ნაშრომში არ შევხები.

„ნაგებები“ ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილის სახელია, შერქმეული აქ დადასტურებული სქელი კედლის ფრაგმენტების მიხედვით, რომლებითაც საკმაოდ ვრცელი სივრცე იყო მოკავებული. პირველივე დაზვერვა, აქ რაღაც მასშტაბური ნაგებობების აღმოჩენას გვპირდებოდა, რაც სულ მალევე, 1986 წლის საველე სამუშაოების დაწყებისას დაგვიდასტურდა. გამოიკვეთა მოზრდილი ნასახლარი, რომლის კედლების პერიმეტრზე, გარდა სამხრეთის კედლისა, ხუთი ქვით ნაშენი საწინახელი იყო მოწყობილი.

მარანს 400 კვ. მეტრი ჰქონდა დაკავებული (20მX20მ).

დარბაზი, სადაც მარანია მოწყობილი სანახელებითურთ, ერთ არქიტექტურულ ნაგებობას წარმოადგენს, თუმცა კი ორი სამშენებლო ფენაა გამოსაყოფი — ძირითადი და მიშენებული სანახელები. შესამჩნევია გადაკეთებების კვალიც. აქ ვგულისხმობ დასავლეთის მხრიდან თალოვანი პორტიკის მიშენებას და სხვა სივრცობრივ ცვლილებებს. მარანში არაზუსტი გამოთვლით, რამდენიმე ათეული ქვევრი ყოფილა ჩადგმული. სიზუსტის დაცვა შეუძლებელია, რამდენადაც მტრის შემოსევისას მარანი ძლიერ დაზიანებულა, ქვევრები ჩაუღენიათ და რაც გადარჩენილა, შემდგომ მოსახლეობას წაუღია. ეს პროცესი ბოლო ჟამამდე გრძელდებოდა. ასე, რომ ექსპედიციამ მარანში მხოლოდ ოცამდე დამტვრეულ ქვევრსა და ნაქვევრალს მიაგნო მხოლოდ. ერთ ქვევრში რკინის ნაჯახი ეგდო — ეტყობა ქვევრების მტვრევისას ჩაუვარდათ. სხვა ადგილზე ქვევრისთვის მინა შემოუთხრიათ, ქვევრიც დაუძრავთ ადგილიდან, მაგრამ გასტეხიათ და მიუტოვებიათ. ასეთი, მრავალრიცხოვანი ნაქვევრალების გამო, მინის ფენა, დაახლოებით 1,5-2 მ. სიღრმეზე გადატრიალებულია, კულტურული ფენიდან ნივთიერი მასალები ამოყრილია, არეულია და ამიტომ სტრატოგრაფიულ ფენებზე ლაპარაკი შეუძლებელია. ერთადერთი, რაც გვაძლევს სულ მცირე იმედს ფენის გამოსაყოფად, არის რამდენიმე ადგილზე, ნაქვევრალებს შორის მცირე კუნძულების მიგნება, დაახლ. 1.0—1.2 მ. სიღრმეზე, სადაც დაფიქსირებულია წითელკეციანი, გაპრიალებულზედაპირიანი კერამიკის ნატეხები. ამის შესახებ ქვევით იქნება საუბარი თარიღის განხილვისას, აქაც ვიტყვი — ეს ადგილებია სამაროვნის გადარჩენილი ფრაგმენტები, რომელთა თარიღიც გვიანი ელინისტური ხანით შეიძლება წარმოვიდგინოთ, იმ პარალელური მასალების მიხედვით, რომელიც ცნობილია სამთავროს სამაროვანზე ქვევრსამარხების მასალებში.

საველე სამუშაოების დაწყებისთანავე, მარნის მთელ ტერიტორიაზე გვხვდებოდა კედლების ნგრევის შედეგად გადმოცვენილი ქვები და კერამიკული ნატეხები. ეს ფენა ქალაქთან ერთად განადგურებული ჩანს ახ.წ. V საუკუნის ბოლოს სპარსელების მიერ, ვახტანგ გორგასლის მიერ განეული გმირული წინააღმდეგობების მიუხედავად. მარანი სასტიკად აუოხრებიათ, ნაგებობის მრგვალი სვეტებისა და სქელი კედლებიდან მხოლოდ ქვების გროვებია დარჩენილა.

წერილობითი წყაროებიდან ვგებულობთ, რომ მტერი შემოსულა ჰერეთის მხრიდან, აულია და დაუნგრევია ხორანთა, ხორნაბუჯი და ჭერემველისციხით უჯარმას მოსდგომია. ველისციხემდე ის ზურგში არ მოიტოვებდა ნეკრესს და ისიც მისი მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო. ქალაქის დანგრევის თარიღი კარგად დგინდება მაზდეანური ტაძრის გათხრების მასალების რადიო-კარბონული მეთოდით დამუშავების შედეგად. ეს არის

მეხუთე საუკუნის ბოლო.

სპარსელების ამ თავდასხმის შემდეგ ნეკრესი კარგა ხანს ვერ წამომდგარა. მარნის ტერიტორიაზე სიცარიელე დაბუდებულა. განახლება ჩანს მარნის ჩრდილოეთით, მასზევე მიჯრით მიშენებულ ვრცელ სამოსახლოზე, რომელიც IX ს-დან ივარაუდება. ცხოვრება წყდება XIV-XV ს-ში.

დღეისათვის დაგვიგროვდა ბევრი ხელშესახები მასალა, რაც საშუალებას გვაძლევს შედარებითი მეთოდის გამოყენებით, თამამად ვილაპარაკოთ არქეოლოგიურად შესწავლილ ცალკეულ ძეგლთა ქრონოლოგიური საკითხების ირგვლივ. ჩვენს ხელთაა II-IV სს-ით დათარიღებული ნაგებობების მასალები მაზდეანური ტაძრიდან; IV-V სს-ის მასალები ციხე-დარბაზიდან; IV ს-ის უხვად დაგროვილი მასალები ბაზილიკიდან და გვიანელინისტური ხანიდან ახ.წ. IV ს-დე მასალები მარნის ტერიტორიიდან. ნაგებობებში გამოყენებული მასალებისა და მშენებლობის ტექნიკის შედარებითი მეთოდით შესწავლა მოგვცემს საშუალებას თითქმის ზედმინევნით დავათარილოთ ძეგლები. ძლიერ დაგვეხმარება ასევე ტექნიკური მეთოდებით დათარიღების შედეგებიც.

წარწერიანი ქვები პირველივე სეზონისას გამოჩნდა, როცა ექსპედიციამ „საკირებებიდან“ — ასე უწოდებენ ამ ადგილს, სადაც მაზდეანური ტაძარი მდგარა, გადმოინაცვლა „ნაგებებზე“. ექსპედიციას უკვე ჰქონდა წარმოდგენა II-V საუკუნეებით დათარიღებულ ადგილზე, სადაც ორი სამშენებლო ფენა იყო გარკვეული — ზედა ფენა, IV-V საუკუნეებისა, დანგრეული V ს-ის ბოლოს, მიეკუთვნებოდა ციხე-სასახლეს და ქვედა ფენა, II-IV საუკუნეებისა, დანგრეული ზედა ნაგებობის შექმნის მიზნით IV ს-ის დასაწყისში, რომლის ფუნქციაც და ნგრევის მიზეზიც გარკვეულია: ის მაზდეანურ ტაძარს წარმოადგენდა და დანგრეულ იქნა ქრისტიანების მიერ რელიგიური დაპირისპირების შედეგად.

ექსპედიციას „ნაგებებზე“ სამუშაოების დაწყებისას, ადგილის ვიზუალური დათვალიერების შემდეგ, თავიდანვე გაუჩნდა ეჭვი ამ ორი ძეგლის არასინქრონულობის თაობაზე. „ნაგებებზე“ არც ერთ ფენაში აგური არ ყოფილა გამოყენებული, რაც კარგად იყო დადასტურებული IV-V სს-ის ციხე-სასახლის კედლებში. მაზდეანური ტაძრის სწორად განლაგებული, თარაზული კედლების საპირისპიროდ, „ნაგებებში“ ვერტიკალურად გახლეჩილი დიდრონი ქვების კედლის მწკრივები ჩანდა, რაც თავიდანვე, სანამ თხრას შევუდგებოდით, განსხვავებულ ქრონოლოგიურ ძეგლებზე მიგვანიშნებდა. ასეც იყო.

„ნაგებებზე“, მარნის ტერიტორიაზე, დადასტურებულია ქვაზე ამოკანრული ექვსი და ქვევრის პირზე შესრულებული ერთი წარწერა, რომლებსაც ქვევით განვიხილავთ.

წარწერა № 1 აღმოჩნდა 1986 წლის 16 აგვისტოს, მარნის ჩრდილოეთ კედელში (სურ. 7). წარწერიანი ქვა იატაკიდან 0,4 მ-ზე მდებარეობდა. ქვა ჩატანებული იყო კედელში, მეორადი გამოყენებით, როგორც სამშენებლო მასალა, ჰორიზონტულად, წარწერიანი პირით მარნისაკენ. ქვის სიგრძეა 46 სმ; სიგანე 17,5 სმ; სისქე 7 სმ. ქვას ერთი მხარე მოტეხილი აქვს. წარწერა შესრულებულია ქვის სწორ ზედაპირზე¹ (სურ. 8, 9).

ასოები ოთხ რიგად არის განაწილებული. პირველსა და მეორეში ორორი ასოა, მესამეში სამი და მეოთხეში ერთი. ასოთა მოხაზულობა მერყეობს 2-4 სმ-ს შორის. ასოები გამოყვანილია ამოკვეთით.²

1. Ⴀ Ⴁ აბ
2. Ⴂ Ⴃ ზა
3. Ⴄ Ⴅ გივ
4. Ⴆ Ⴇ ჩ

წარწერების ყველა ასო კარგად იკითხება, კვეთა დაბალია, მაგრამ მკვეთრი. გამოყენებულია ქართული ანბანის შვიდი ასო თითოჯერ (ა, ბ, გ, ვ, ზ, ი, ჩ) (სურ. 8). პირველი ორი სტრიქონის წაკითხვა — „აბზა“ ალბათ არ უნდა იწვევდეს კამათს და ის მამაკაცის საკუთარ სახელს უნდა გადმოსცემდეს. აბაზა საკმაოდ გავრცელებული სახელია ადრეული შუასაუკუნეებიდან, რაც კარგად დასტურდება ბოლნისის „ლამაზ-გორის“ V-VI საუკუნეებით დათარიღებული ორი წარწერის მიხედვით. ანალოგიური სახელია დაფიქსირებული დმანისის ახლოს, დამბლუტის წყლის ხეობაში აღმოჩენილ V-VI სს-ის წარწერებში.³ უფრო ძველი, ახ.წ. I ს-ის ანალოგებიდან შეიძლება მოვიხსენიოთ „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“, მეფეთა ნუსხაში, ორმეფობის დროს აღნიშნული მეფეთა წყვილი „იმეერ ფარსმან ქველი და ამეერ ფარსმან ავაზ“.⁴ „ავაზ“ და „აბაზ“ იდენტური სახელები უნდა იყოს. აბაზა შემდგომშიც კარგად არის ცნობილი. საკმარისია გავიხსენოთ ქართლის ერისთავი ივანე აბაზას-ძე. აბაზაძე გავრცელებული გვარია საქართველოში. მსგავსივე სახელები მცირეოდენი ფონეტიკური სხვაობით,

¹ ყველა წარწერა შესრულებულია ქვიშაქვაზე. განსაზღვრულია გეოლოგ მერაბ თვალჭრელიძის მიერ.

² ნეკრესში აღმოჩენილი ყველა წარწერიანი ქვა დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შუასაუკუნეების არქეოლოგიის განყოფილების ნეკრესის ფონდში.

³ ქართული წარწერების კორპუსი (შეადგინა და გამოსცა ნ. შოშიაშვილმა), თბ., 1980, გვ. 85, 86, 92

⁴ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები (შემდეგში ძქალძ), I, თბ., 1979, გვ. 82.

შემონახულია ტოპონიმების სახითაც. სხვათა შორის, ნეკრესის სიახლოვესვე, ნაქალაქარიდან დაახლოებით 15 კმ-ზე, სოფელ შაქრიანის განაპირას, ალაზნის მარცხენა მხარეს შემორჩენილია ადრექრისტიანული ხანის შესანიშნავი ნასასახლარი, რომლის სახელიცაა აბაზას გორა. დურუჯის ხეობაშია დადასტურებული შუასაუკუნეების შესანიშნავი ციხე-სიმაგრე აბაშის ციხე. ვფიქრობ, აბაზა-აბაშის იდენტიფიკაცია შეუძლებელი არ უნდა იყოს.

მესამე სტრიქონის სამივე ასო კარგად იკითხება — „გივ“, თუმცა განმარტებისათვის ეს არასაკმარისია. კავშირი არ იბმის არც წინა სტრიქონებთან — „აბზაგივ“, არც მომდევნოსთან — „გივჩ“. არ გამოვრიცხავ მასში რიცხვითი მნიშვნელობის არსებობას.

უფრო მეტ ინფორმაციას ვხედავ მეოთხე სტრიქონის ერთადერთ ასოში „ჩ“, რომელიც ცენტრში გამოსახვით, კეტავს წარწერას, აძლევს მას დასრულებულ აზრს და გამორიცხავს წარწერის სხვა ნაწილის არსებობის შესაძლებლობას.

წარწერის გაშიფვრასთან დაკავშირებით, მომიხდა გადამემომწებინა არაერთი არქეოლოგიური ძეგლის მონაცემები, რამაც განსაცვიფრებელ შედეგამდე მიმიყვანა. აღმოჩნდა, რომ მსგავსივე ასო ნიშანი (ჩ) ამოკანრულია ვანის ნაქალაქარის სამლოცველოსთან, ნაშალ ფენაში დადასტურებულ წითელკეციან ჭურჭელზე, რომელიც ძვ.წ. I საუკუნით არის დათარიღებული¹ (სურ. 10). იდენტური ასოა ამოკანრული არეშის ნაქალაქარზე აღმოჩენილ და ჩემ მიერვე გამოქვეყნებულ დერგის ძირზე (სურ. 11) და ბოლოს, ანალოგიური ასოა ამოკანრული რუსთავში, 1951 წ. აღმოჩენილ წარწერაზე საფლავის ქვაზე. (იხ. დამატება). იქ ის გამოსახულია წარწერის ბოლოს, განცალკევებით (სურ. 35). მაშასადამე, ლაპარაკია არა ერთ შემთხვევაზე, არამედ წესად ქცეულ ზოგად მოვლენაზე, რომლითაც გამოისახებოდა რალაც მთავარი და ღირსშესანიშნავი, იქნებ სხვათაგან გამოსარჩევიც, ამასთანავე წარწერის შემკვრელი და განმარტების მიმცემი. ორ შემთხვევაში, ნეკრესის 10 წარწერაში და რუსთავის 2 წარწერის ბოლოს ვხვდებით ანალოგიურ ნიშანს კონსტრუქციაში „ჩი“, თანაც ერთ შემთხვევაში დაქარაგმებულია, მეორეში ქარაგმის გარეშე.

ვანის ნაქალაქარზე, როგორც ცნობილია, მიკვლეულია არა ერთი სამლოცველო, სატაძრო არქიტექტურული ნაგებობანი და არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად დიდად მნიშვნელოვანი შედეგებია მიღებული. ამათგან, ჩვენ პრობლემასთან დაკავშირებით აუცილებელია ღვთაებათა

¹ ცნობა და ნივთის ფოტო მომანოდა ნანა მათიაშვილმა, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასხენებ.

ტრიადის მოხსენიება, რომელსაც თაყვანს სცემდნენ ძველი ვანელები. ესენია: მზე, მთვარე და მიწა.¹

ასევე, საყურადღებო შედეგები ჰქონდა არეშის არქეოლოგიურ გათხრებსაც (ყვარლის რაიონი, სოფ. მთისძირი). აღნიშნულ ნაქალაქარზე მრავალწლიანი, თუმცა კი არასრული შესწავლის შედეგად 16 ადრექრისტიანული ძეგლია გამომზეურებული.² დადგენილია რელიგიურ ნიადაგზე გაჩენილი ტერიტორიული გამიჯვნა ქრისტიანულ, განსხვავებული მიმდინარეობის თემებს შორის. აღსანიშნავია და განსაკუთრებული ყურადღების მისაქცევი იმ გარემოებაზე, რომ დერგის ძირი „ჩ“-ს გამოსახულებით, ძლიერ დაზიანებულ ქვის კედლებით ნაშენ აკლდამაშია აღმოჩენილი. აკლდამა ადრექრისტიანული ხანის ეკლესიის (რომელსაც საყდრის ყურის ეკლესიას ეძახიან) მახლობლად, დაახლოებით 80 მეტრზე იყო დადასტურებული. ის ისე ძლიერ იყო დაზიანებული, რომ მის შესახებ გარკვეული აზრის გამოტანა ჭირდა. ერთადერთი ხელშესახები, გარდა აღნიშნული დერგის ძირისა, იყო წითელკეციანი და წითლად შეღებილი ჯამის ნატეხების დადასტურება, საიდანაც რესტავრირებულ იქნა პირვანდელი ფორმის ჭურჭელი, ტექნოლოგიურად მსგავსი ვანის ხსენებული ჯამისა. ანალოგიური წითელპრიალა ჯამები დადასტურდა ნეკრესის მარნის ქვედა ფენის გათხრის დროსაც, რომლების თარიღიცაა ძვ.წ. I ს.

რაც შეეხება რუსთავში აღმოჩენილ საფლავის ქვაზე „ჩ“-ს დადასტურებას, აქ წარმართული ფენის შესახებ მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა შეიძლება, პირველ რიგში იმ წარწერიანი საფლავის ქვებით, რომლებიც წინ უსწრებდა აქ ქრისტიანული ეპოქის ფენებს. რაც შეეხება უშუალოდ ნეკრესს, აქ ციური მნათობთა ღვთაებების კულტი, ძვ.წ. II ათასწლეულიდან ჩანს. სხვას რომ თავი დავანებოთ, ექსპედიციამ ნეკრესის ტერიტორიაზე გათხარა მასშტაბური გარეგნობის, რთული არქიტექტურული ძეგლი — მაზდეანური ტაძარი, ასევე ძველი წარმართული და მასზე დაშენებული მაზდეანური სამლოცველოები იმავე მარნის ქვეშ, სადაც № 1 წარწერა იყო დადასტურებული.

მაშასადამე, ყველა ძეგლი, სადაც დადასტურებულია ქართული ასო „ჩ“, მიგვანიშნებს ძველ, წინაქრისტიანულ პანთეონზე, სახელდობრ რომელზე, ეს ნეკრესის საფლავის ქვაზეა აღნიშნული.

„ჩ“ ქართული ანბანის ოცდამერვე ადგილზეა, რიცხვითი მნიშვნელობით აღნიშნავს ათასს. 28 არის მთვარის სიმბოლური რიცხვი. საერთოდ, ძველი რელიგიური აზროვნებით, ყველა შვიდივე პლანეტას ცალ-ცალკე თავისი მიწიერი ინკარნაცია ჰქონდა, თავისი დღე კვირაში, თავისი ფერი, თავისი

¹ ო. ლორთქიფანიძე, ქართველთა ქვეყანა, ისტორია და კულტურა, თბ., 1998, გვ. 68.

² ლ. ჭილაშვილი, არეში, თბ., 1990.

დღე... ცნობილი იყო მთვარის კალენდარიც. როგორც ფიქრობენ, უძველესი ქართული წელიწადი უნდა ყოფილიყო მთვარის წელიწადი. ქართული მოდგმის ტომები, წელიწადს მთვარის მიმოქცევაზე აგებდნენ.¹ ყოველი თვის ოცდამეგრევე დღე მთვარისა იყო და ის საგანგებოდ აღინიშნებოდა დღეობებით. ეს რიტუალი 27 რიცხვში ღამით იწყებოდა და გრძელდებოდა 28-ში. თვიური რიტუალი სამ ნაწილად იყო წარმოდგენილი, როგორც მთვარის სტადიები — დაბადება, ზრდა-აღორძინება და სიკვდილი. თითოეული მათგანი 9 დღიან სტადიას მოიცავდა, ყოველი თვის 9-10-ში, 18-19-ში და 27-28-ში. რიტუალის დასაწყისია 9—18—27, ღამით, დასასრული — 10, 19, 28. სამივე ციფრი წმინდაა და ითვლება მთვარის სიმბოლურ რიცხვებად. დამაგვირგვინებელია 28. იგივე დღეებია გამოყენებული ქრისტიანული კალენდრითაც, მაგ.: 28 აგვისტო ღვთისმშობლობაა, 19 აგვისტო ფერისცვალება. რაც მთავარია, ეს დღეები მუდმივია...

აი, ეს 28, რომელიც ქართული ასოთი არის აღნიშნული ნეკრესის წარწერაზე, გამოსახავს სწორედ მთვარის სიმბოლურ დღეს, და მიძღვნილია მთვარის ღვთაებისადმი. ძველ რომში, კარგად არის ცნობილი, საგანგებო მოხელეს ევალეობდა ყოველი თვის დამდევს ახალი მთვარის გამოძახება. წარმართულ კალენდარში თვეთა რიცხვებით აღნიშნული იყო ღმერთების დღესასწაული.² ბოლო რიცხვი მთვარისა იყო. საქართველოში, შეიძლება ითქვას, მთვარის კულტთან დაკავშირებით, არაჩვეულებრივად კარგი მონაცემებია დადასტურებული. ჩვენში 9 ყველაზე პოპულარული რიცხვია — ცხრა ძმა, ცხრა წყარო, ცხრა მთა, ცხრაკარა... 28 აგვისტო ყველაზე პოპულარული და დიდი დღეობაა, რომელიც თეთრი გიორგისადმია მიძღვნილი (სოფ. აწყურში, თელავის რ-ნი; სოფ. დილომი) რიტუალი იწყება 27-ში ღამით და სრულდება 28-ში. რიტუალში შემორჩენილია წარმართული ჩვეულებები — რკინის ჯაჭვით გვემა, ქადაგი და სხვ. თეთრი გიორგი სწორედ მთვარეა (თეთრი მთვარის ფერია), დღეობაც მთვარისადმია მიძღვნილი.³

სხვათა შორის, მთვარის ფაზების და ციკლების ასახვა ქართულ ანბანშიც ჩანს. მთვარის კალენდრის თვიური ციკლი 28-ით სრულდებოდა. ეს ზომ იყო მთვარის დღეს. ამავე დროს, ეს იყო მთვარის სამი ციკლის ჯამი. სწორედ მას ემყარებოდა ასოებით რიცხვების გამოხატვის წესი: ქართული ანბანის პირველი ცხრა ასოთი გამოიხატებოდა ერთეულები, მეორე ცხრა ასო გამოხატავდა ათეულებს, მესამე 9 კი ასეულებს. 28-ის (ე.ი. მთვარის

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული წელიწადი, ეტიუდები, I, თბ., 1961, გვ. 61.

² კ. კეკელიძე, იოანე ქართველის კალენდარი, ეტიუდები, V, თბ. 1969, გვ. 243.

³ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, თხზულებანი 12 ტომად, ტ. I, თბ., 1979, გვ. 88.

დღის) შემდეგ 9 ასო გამოხატავდა ათასეულებს და ამით სრულდებოდა მთვარის 4 ციკლი. ბოლო „ოჰ“ აღნიშნავდა „ბევრს“ — ათიათასს. ყურადღებაა მისაქცევი, რომ მთვარის დღის 28-ის შემდეგ მოქცეულია ის ასოები რომლებიც ქართული სპეციფიკური ბგერების გადმოსაცემად იქნა დამატებული. გარკვეულ ხანს, ალბათ 28 ასო გამოხატავდა ქართული ანბანის სრულ შემადგენლობას.

დავუბრუნდეთ კვლავ წარწერას. მეოთხე სტრიქონში გამოსახული „ჩ“ — მთვარის სიმბოლური რიცხვია, რომელიც ქართული ანბანის სწორედ ოცდამეორე ადგილზეა აღნიშნული. ის ჰკრავს წარწერას და განსაზღვრავს დაკრძალულის კონფესიურ კუთვნილებას. ქვა, რაზედაც ქართული წარწერაა მოცემული, საფლავისთვის იყო განკუთვნილი. პირველი ორი სტრიქონით (აბაზა) დაკრძალულის სახელია მოცემული, მესამე სტრიქონით შეიძლება გარდაცვალების წელი იყოს აღნიშნული, მეოთხე სტრიქონის „ჩ“ გვამცნობს, რომ ის მთვარის ღვთაების მაღიარებელია, შესაძლებელია კულტის მსახურიც—ქურუმი.

რაც შეეხება წარწერის თარიღს, ვრცლად მის შესახებ შემდგომ გვექნება საუბარი, აქ კი მოკლედ შევნიშნავთ, რომ როგორც ადრე ითქვა, წარწერიანი ქვა, მეორადი გამოყენებით, როგორც სამშენებლო ქვა, ჩატანებული იყო კედელში. კედელი ეკუთვნოდა IV საუკუნეში აგებულ მარანს, მაშასადამე წარწერიანი ქვა თარიღის მხრივ წინ უსწრებს ქრისტიანულ ხანას. მარნის აგება ხდება იმ დროს, როდესაც დაანგრიეს მაზდეანური ტაძარი, IV ს-ის დასაწყისში. მარნის აგებამდე აქ არსებობდა წარმართული სამლოცველო, რომლის დანგრევის შემდეგაც, ზედვე, მაზდეანური სამლოცველო მოაწყვეს. ეს უკანასკნელი დანგრეულია IV ს-ის დასაწყისში და მის ადგილზე მარნისათვის ვრცელი ნაგებობაა შექმნილი. ამ საკითხს კვლავ დავუბრუნდებით.

წარწერა № 2 აღმოჩნდა 1986 წელს იმავე უბანზე, მარანში, № 1 სანაახელის წმენდისას (სურ. 12). ასოები ამოკვეთილია ქვიშაქვის ოთხკუთხა სვეტზე, რომელსაც თავი და ბოლო მოტეხილი აქვს. ქვის სიგრძეა—68 სმ; სიგანე—12-14 სმ; სისქე—9,5 სმ. წარწერა გაშლილია 10,7 სმ-ზე ერთ სტრიქონად. შედგება 6 ასოსაგან. ასოები კუთხოვნებით ხასიათდება, სიგრძე მერყეობს 2-3 სმ. შორის (სურ. 13).

ზ ო ო ო ო ო — ლევაკი

წარწერიან ქვას სტელის ფორმა აქვს და ალბათ გამიზნული იქნებოდა საფლავზე აღსამართავად. წარწერაში ქართული ანბანის ექვსი ასოა გამოყენებული: ა, ე, ვ, ი, კ, ლ (სურ. 14).

სახელი „ლევაკი“ ქართული ონომასტიკური მასალებით არ არის

ცნობილი. შესაძლოა ეს იყოს კნინობითი ან მოფერებითი ფორმა, ნაწარმოები „ლევინიდან“, რომელსაც ვიცნობთ „ბიბლიის“ ტექსტებიდან:

„ძენი ლიასნი: პირმშოა რუბენ, სვიმონ, ლევი, იუდა, იზაქარ, ზაბულონ“ („დაბადება“, 35, 23).

„და მერმე მიუდგა და შვა ძე და თქუა: ამიერითგან ჩემდამი იყოს ქმარი ჩემი, რამეთუ უშვენ მას ძე და უწოდა სახელი მისი ლევი“ („დაბადება“, 29, 34).

ეს სახელი ძველ ქართულ წყაროებში ერთგან არის მოხსენიებული, ისიც არც თუ მაინდამაინც გაზიარებული ზოგ მკვლევართა მიერ. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით, სადაც წარმართ მეფეთა ნუსხაა მოცემული, ოცდამეექვსე მეფედ მოხსენიებულია „ლევ, მამაჲ მირიანისი“. ¹ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით კი მირიანი ძეა სასანიანი მეფის ქასრე არდაშირისა — „ვითარცა შეიწყნარა მეფემან ქასრე ვედრება ქართველთა, და შეჰრთო ძესა მისსა მირიანს ასული ქართველთა მეფისა და მისცა ქართველთა მეფედ ძე მისი და დასუა მცხეთას“. ² აქ, როგორც სამართლიანად ვარაუდობდა გ. მელიქიშვილი, ადგილი აქვს მირიანისთვის დიდებული სპარსელი წინაპრების სახელის მიკუთვნებას. იქნებ „მოქცევის“ ცნობა სანდრო იყოს, რომლის მიხედვითაც მირიანის მამად ლევია გამოცხადებული, თუმცა იმავე გ. მელიქიშვილს მიაჩნია, რომ თავდაპირველ ტექსტში ლევის მაგიერ რევი უნდა ყოფილიყო. ³

ასეა თუ ისე, იქნებ ამგვარი ორჭოფული ვითარებისას „მოქცევის“ ცნობა არ უარვყოთ, მით უმეტეს, რომ მირიანის თაობაზე ასეთი ზღაპრული ვერსიაა შემოთავაზებული ლეონტი მროველის მიერ და ლევი სახელის არსებობა უძველეს ნუსხებში რეალური სურათის გადმოცემად მივიჩნიოთ. ერთი კია, სახელი ლევი იმდენად უცხოდ გამოიყურება სპარსული სახელების მოჯარებაში, რომ მის შესახებ ეჭვის გაჩენა სრულიად ბუნებრივი ჩანს.

რაც შეეხება წარწერის თარიღს, ის განხილული იქნება სხვა წარწერებთან ერთად ცალკე, რამდენადაც ისინი აღმოჩენილია ერთად და დამათარილებელი დასკვნები ყველას ერთად მიუდგება.

წარწერა № 3 აღმოჩნდა 1987 წლის 10 აგვისტოს, „ნაგებების“ მარნის ტერიტორიაზე, №1 საწნახელის დასავლეთ კედელში, სამხრეთის კედლიდან 95 სმ. დაცილებით. წარწერა ამოკანრულია ქვიშაქვისაგან გამოთლილ მოგრძო სტელაზე, რომელიც გამოყენებული ყოფილა საწნახელის მშენებ-

¹ მოქცევაჲ ქართლისაჲ, გვ. 83.

² ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 64.

³ Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тб., 1965. გვ. 61, 62.

ლობისას, არაპირდაპირი დანიშნულებით, მანამდე ის საფლავზე იდგმებოდა. სტელა სწორკუთხა ფორმისაა, სიგრძე 65 სმ; შუაში სიგანე 22 სმ; სისქე 10 სმ. ქვას ზედა ნაწილი მოტეხილი აქვს. აღმოჩნდა იქ სადაც წარწერიანი ქვა 2.

წარწერა მოთავსებულია სტელის ზედა კიდეში, ორ სტრიქონში. ასოების სიგრძე მერყეობს 2-3 სმ. შორის. პირველ სტრიქონში ექვსი ასოა სრულად წარმოდგენილი და ერთი ასოს ქვედა რკალური ნაწილი, რომლის აღდგენა შეიძლება როგორც C (ა), მეორე სტრიქონშია ხუთი ასო:

პირველი სტრიქონი: C Q Q Q Q

მეორე სტრიქონი: S C H I

პირველი სტრიქონის ბოლო ასო „ა“ შეივსო (C) და მოტეხილ ნაწილში აღვადგინე „ს“ (S). წარწერა იკითხება: თობულა[ს] სამნი (სურ. 15, 16).

ამ ორი სიტყვისაგან წარწერაში პირველია საკუთარი სახელი „თობულა“, მეორე კი რაოდენობის აღმნიშვნელი „სამნი“. წარწერის და სტელის ფორმა გვაფარაუდებინებს, რომ საქმე უნდა გვექონდეს საფლავზე აღმართულ სტელასთან, სადაც მოხსენიებულია ვინმე თობულას სამი მიცვალებული.

წარწერის ასოების გამოსახვა ტიპური მრგვლოვანია და განსხვავდება № 2 წარწერის კუთხოვანი ასოებისაგან.

წარწერაში გამოყენებულია 10 ქართული ასო: ა, ბ, თ, ი, ლ, მ, ნ, ო, ვ.

წარწერის გაშიფვრისას გაჩნდა ეჭვი, ხომ არ შეიძლება „სამნის“ ნაცვლად წავიკითხოთ „სამანი“ და საქმე გვექონდეს მიჯნის აღმნიშვნელ წარწერასთან. ასეთი აზრის მიღება გაუმართლებელია — აშკარად არის აღნიშნული სამნი, რაც სამ ადამიანზე მიგვანიშნებს. ასევე სავარაუდოა, რომ ნაგულისხმევი უნდა იყოს სამი ჩვილი ბავშვი, რომელთაც სახელებიც კი არ ჰქონიათ შერქმეული.

მეტად საინტერესოა წარწერაში აღნიშნული საკუთარი სახელი „თობულა“. ის წარმომავლობით შეიძლება ბიბლიურ „თობალს“ დავეუკავშიროთ, ყოველ შემთხვევაში სახელთა მსგავსების დონეზე მაინც. ორი მაგალითი:

„ქენი იაფეთისნი: გამერ, მოგოგ, მადაი, ოვიგან, ელისან, თობელ, მოსოქ, და თირას (ნეშტთა, I, 1, 5).

„...თობალ და იყო კუერით ხუროჲ, მჭედელი რვალისა და რკინისა...“ (დაბადება, I, 22).

ს. ჯანაშიას ასურული წყაროების თაბალს და ბიბლიურ თუბალსა თუ თობელს აკავშირებდა მცირე აზიის შიდა ოლქების სატომო სახელებთან და მათში ერთი და იმავე ხალხს გულისხმობდა.¹

¹ ს. ჯანაშია, თუბალ-თაბალ, ტიბარენი, იბერი, „შრომები“, III, თბ., 1959, გვ. 63, 69.

ზემოთ აღნიშნული ბიბლიური სახელი „თობელი“ ძველი დროიდანვე იქცა განსჯის საგნად და მისი ახსნაც არის ცნობილი, კერძოდ, იგი გაიგივებულია იბერებთან. იოსებ ფლავიოსი I საუკუნის ავტორი, აღნიშნავდა: „თობელმა დააფუძნა თობელები, რომლებსაც ახლა იბერები ეწოდებათ“.¹ უფრო მოგვიანებით, თეოდორიტე კვირელი, V ს-ის ავტორი, განმარტავდა: უწოდებენ „მოსოხ-კაბადოკიელებს და თობელ-იბერებს“.² ტექსტის მთარგმნელის და კომენტატორის ს. ყაუხჩიშვილის განმარტებით: „თობელ უდრის „იბერებს““.³

ამგვარად, თუკი შესაძლებელია წარწერის თობულას წარმომავლობით ბიბლიურ თობელ-თუბალთან დაკავშირება, ბიბლიურ სახელსა და იბერებს შორის იგივეობის გატარება, ნეკრესის წარწერის თობულა რეალური დასაბუთება იქნება, ამ სახელის მატარებელი პირების იბერებთან დასაკავშირებლად. ეს არის ჯერჯერობით ერთადერთი შემთხვევა ქართულ გარემოში უძველესი ქართული სახელის დაფიქსირებისა. ასე განსაკუთრებული ხაზგასმით აღნიშვნა იმ აზრით დავაპირე, რომ ჩვენი წყაროების მონაცემებით, არც ერთი სახელი ძველი ისტორიიდან ქართული ლექსიკით არ იხსნება, სამაგალითოდ შეიძლება „მოქცევის“ წარმართ ქართველ მეფეთა სახელებს გადავავლოთ თვალი, ოცდარვა სახელიდან თითქმის ყველა სპარსული წარმოშობისაა. ზოგი მითრას კულტთან არის დაკავშირებული (მირვან, მირიან, მირდატ...), ზოგი ცეცხლის კულტთან (ფარსმან, ამ სახელით ოთხი მეფეა ცნობილი), ზოგი აპურა-მაზდასთან (ფარნავაზი) და სხვ. წარმართობის შემდგომაც არ ჩანს ცვლილება და ასეთ ვითარებაში ისეთი სახელის გამოჩენა, რომელიც ქართულ ფენომენტთან, კერძოდ, იბერებთან იქნება დაკავშირებული, ვფიქრობ ღირსია განსაკუთრებული აღნიშვნისა.

წარწერა № 4 აღმოჩნდა 1987 წლის 12 აგვისტოს, ნამარნალში, №2 საწნახელის გვერდით, ქვების გროვაში. ის სავარაუდოდ, საწნახელის კედელში იქნებოდა ჩაშენებული მეორადი გამოყენებით. წარწერა ქვიშაქვის სწორკუთხა ფილაზე ყოფილა ამოჭრილი. ბოლო მოტეხილი აქვს. შემორჩენილი ნაწილის სიგრძეა 35 სმ; სიგანე 19 სმ; სისქე 8 სმ. ქვის ზედაპირი შიგადაშიგ აქერცლილია, წარწერის ძირითადი ნაწილი გადაშლილია, მეტად მკრთალად ჩანს ორი სტრიქონი (სურ. 17, 18).

პირველ სტრიქონში რამდენიმე ასოს გარჩევა ხერხდება მხოლოდ, დასაწყისში იკითხება ს-სი და სტრიქონის გაგრძელებაზე კიდევ ორი ასო

¹ იოსებ ფლავიოსი, თობელები, მესხები, „გეორგიკა“, I, 1961, გვ. 271.

² თეოდორიტე კვირელი, მოსოხი, თობელი, „გეორგიკა“, I, გვ. 221, 222.

³ იქვე.

გაირჩევა 70-ეო. აზრის გამოტანა ვერ ხერხდება.

მეორე სტრიქონიც დაზიანებულია თუმცა ნაკითხვა მოხერხდა:

ⲀⲚⲐⲟⲣⲓⲥⲒ — ეოთორისი

როგორც ჩანს, აღნიშნული ფილა, როგორც სხვა წარწერიანი ქვები, ზევით რომ განვიხილეთ, საფლავზე დებულა, ზედ დაკრძალულის სახელი ყოფილა ამოჭრილი — „ეოთორი“. ასოები მრგვლოვანია, ისეთი გარეგნობისა, როგორცაა 3 წარწერის ასოები.

წარწერაში გამოყენებულია ქართული ანბანის შვიდი ასო: თ, ე, ი, ღ, ო, რ, ს.

საკუთარი სახელი „ეოთორი“ ქართულ წყაროებში არ არის ნახსენები. ის მხოლოდ ბიბლიის მიხედვით არის ცნობილი. ამ სახელს ატარებდა ბიბლიური მოსეს სიმამრი:

„წარმოვიდა მოსე და მიიქცა იოთორისა სიმამრისა თვისისათა“ (გამოსვლათა, 4, 18).

„და მოსე მწყსიდა ცხოვართა იოთორ სიმამრისა თვისისათა“ (გამოსვლათა, 3, 1).

ის ამბავი, რომ ანალოგიური სახელი ქართულ სინამდვილეში არ გვხვდება და ის ნაცნობია ჩვენთვის ბიბლიის ტექსტების მიხედვით, გვავარაუდებინებს სახელის შემოსვლას გარე სამყაროდან, უშუალო კონტაქტებით ებრაულ სამყაროსთან ან ლტოლვილ ებრაელთა გავლენით. „ბიბლიის“ გზით შემოსვლა გამოსარიცხია, რამდენადაც ასეთი ადრეული პერიოდისათვის მისი ქართული თარგმანი არ არსებობდა. ერთი კი ჩანს ლეონტი მროველის ცნობებზე დაყრდნობით: საქართველოში საკმაოდ კარგად ყოფილან ინფორმირებული მახლობელ აღმოსავლეთში მიმდინარე პოლიტიკური პერიპეტეიების შესახებ და საკუთარი პოზიციაც ჰქონიათ ამა თუ იმ მოვლენის შესახებ. ამის გამო იყო, რომ ნაბუქოდონოსორისაგან დევნილ ებრაელთა ტალღისათვის ქართველობას ზურგი არ უქცევია და თავის კერაზე დასახლების უფლება მიუციათ. უფრო ადრეულ ამბებთან დაკავშირებით, ლეონტი მროველი მოგვითხრობს: „...მოვიდა ამბავი, ვითარმედ მოსე განვლო ზღვა ისრაელთა, და იზრდებიან იგინი უდაბნოს მანანათა“.¹ ასე თანდათან, ჯერ შორიდან ინფორმაციით და შემდეგ კი უშუალოდ შეხვედრით, მზადდებოდა ნიადაგი საქართველოში ებრაელთა დასახლებების აღმოცენებისათვის. მათი ნამოსახლარების — ურიათუბნების და ნაურლების სიმრავლე საქართველოს სხვადასხვა ნაწილში უფლებას გვაძლევს აღნიშნული სახელის გაჩენა ჩვენში, მოულოდნელობის სვეროს არ მივაკუთვნოთ.

¹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 14.

ნეკრესში, ებრაულ ფენომენტან დაკავშირებით, მეტად საყურადღებოა, ნაქალაქთან ახლოსვე, მეტად საინტერესო ტოპონიმის დადასტურება, რომელიც ეჭვგარეშეა ბიბლიური ნომენკლატურისაა. ის არის სოფელ შილდაში, რომელიც ნეკრესის მემკვიდრეა, მდინარის სახელი — სეფორა.¹ ის მდინარე ინნობის შენაკადია. სეფორა ბიბლიური მოსეს ცოლის სახელია: „და მოიყვანა იოთორ, სიმამრმან მოსესმან, სეფორა, ცოლი მოსესი, განსავლინებელისა თანა შემდგომად განტევებისა მისისა“ (გამოსვლათა, 18, 28). სახელი, როგორც ჩანს საქართველოში გავრცელებულია — ქართლის მეფის რევის ცოლს სეფორა რქმევია. საბა ორბელიანს ეს სახელი განმარტებული აქვს როგორც „შუენიერი გინა საყვარელი“.

ნარნერა № 5, უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით ნარნერის ნაშთის, აღმოჩნდა 1987 წლის 10 აგვისტოს, მარნის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, № 2 სანნახელის კედლიდან ჩამოშლილი ქვების გროვაში. ის ბრტყელი ფილაა, ზედა მხარეს თითქოს მომრგვალებულია, ქვედა ნაწილი მოტეხილი აქვს. სიგრძე 30 სმ; სიგანე 21,5 სმ; სისქე 8 სმ. ფორმით მიაგავს 4 ქვის ფილას (სურ. 19). სამწუხაროდ, ქვის ზედაპირი სადაც ნარნერა ყოფილა ამოკვეთილი გადაშლილია, ჩანს ოთხი სტრიქონი ყოფილა ამოკანრული. ასოების კვეთა ისეთივეა როგორც 1 ნარნერაში. პირველი სტრიქონის ნაშთში თითქმის შეიძლება გაიშიფროს **სს** სტრიქონი კი **ს**. სხვა სტრიქონებში მხოლოდ ხაზები ჩანს. ეს ქვაც შეიძლება ეპიტაფიის ნაშთად ვიგულისხმოთ.

ნარნერა № 10, საფლავის ქვის ფილა ქართული ნარნერით, აღმოჩნდა 2003 წლის 23 სექტემბერს მარანში, № 3 სანნახელის დაშლის შემდეგ (სურ. 20). ნარნერიანი მხარე ქვევით იყო მოქცეული. საფლავის ქვა სწორკუთხა ფორმის ქვიშაქვისაგანაა გამოთლილი. ქვედა ნაწილი მომტვრეული აქვს, დაზიანებულია ნარნერის ქვედა ნაწილი. ქვის სიგრძეა – 46 სმ; სიგანე – 22-22,5 სმ; სისქე-8,5 სმ. (სურ. 21). ქვის მარცხენა გვერდზე შემორჩენილია კირ-დუღაბის ნაშთი, რაც გვიდასტურებს, რომ ის გამოყენებული იყო მეორადი დანიშნულებით სანნახელის კედელში. მამასადაამე, ნარნერიანი ქვის ფილა არ ყოფილა დადასტურებული მისთვის განკუთვნილ ადგილზე, საფლავის ხელყოფისა და ეპიტაფიის დალენვის შემდეგ გამოუყენებიათ მშენებლობაში. ეჭვი არ არის, სამარხი იქვე იქნებოდა მოწყობილი, მაზდეანური სამლოცველოს გვერდითვე. ასეთივე ისტორია ჰქონდა მარანში აღმოჩენილ სხვა ხუთ ნარნერიან ქვასაც.

შემორჩენილია ნარნერის ექვსი სტრიქონი. ნარნერას უკავია ქვის

¹ ლ. ჭილაშვილი, ტოპონიმიკური შენიშვნები, თბ., 2001, გვ. 46.

ბრტყელი ზედაპირის ნახევარზე მეტი. ზედა ნაწილი 22 X 17 სმ. თავისუფალია, არ არის გამოყენებული. ნარწერა ასომთავრულით არის შესრულებული, ასოები მკაფიოდ არის გამოყვანილი ქრით:

1. ႠႠႠႠႠႠ
2. ႠႠႠႠႠႠ
3. ႠႠႠႠႠႠ
4. ႠႠႠႠႠႠ
5. ႠႠႠႠႠႠ (ႠႠ)
6. ႠႠႠႠႠႠ (ႠႠ)

მეექვსე სტრიქონის „ბ“-სა და „ი“-ს ქვევით, ჰორიზონტული ხაზია. არის რომელიმე ასოს ნაწილი თუ დამოუკიდებელი ნაკანრი ვერ ირკვევა. მეექვსე სტრიქონის ბოლოს კარგად ჩანს „ჩ“ (ჩ) და ჰორიზონტული მოკლე ხაზი, რომელიც ვფიქრობ, შეიძლება აღდგეს როგორც „წ“ (ი). სრულად იქნება ჩ (ჩი) (სურ. 22).

ტექსტი იკითხება დაუბრკოლებლივ, სირთულეა მხოლოდ მესამე სტრიქონის სახელის ნაკითხვაში. ტექსტში ორი პირია მოხსენიებული. მესამე სტრიქონშია „ნოში“ მამაკაცის სახელი და მეოთხეში კი ქალის სახელი. სახელის ამოკითხვაც გაძნელებულია მესამე ასო-ნიშნის გაურკვეველობის გამო. თუ ის უნდა ნავიკითხოთ როგორც „წ“, მაშინ სახელი გამოდის „ბაია“. თუ ნავიკითხავთ როგორც „წ“, მაშინ იქნება „ბავა“. არც ერთი ვარიანტის სასარგებლოდ არ შეიძლება საკითხის გადწყვეტა, რადგანაც ამავე ნარწერაში „წ“ ექვსჯერაა გამოყენებული ჩვეულებრივ მისთვის დამახასიათებელი ფორმით, ისევე როგორც „წ“ არის ორგან გამოყენებული. ისე რომ, არც ერთი ვარიანტი არ შეიძლება მივიღოთ. დამწერმა შესანიშნავად იცის რასაც წერდა — ის ქართული ანბანისათვის უცნობი გრაფიკული გამოსახულებაა, რომელსაც სხვა ბგერითი შესატყვისი გააჩნდა. მსგავსი გამოსახულების ასო ჩემთვის ცნობილია რუსთავიდან, კერძოდ, ეს არის წიგნის დანართის №1 ნარწერის ბოლო სტრიქონის ოთხი ასოდან პირველი და მესამე გრაფემა, რომელიც ვერ იკითხება. პროფ. ზაზა ალექსიძესთან კონსულტაციით გაირკვა, რომ ეს არის ალბანური დამწერლობის „ვიე“ — ვ. აქედან გამომდინარე სახელი შეიძლება ნავიკითხოთ „ბავასი“ მთლიანად ტექსტი კი ასეთნაირ სახეს მიიღებს: "ესე საფლავი ნოშისი და ბავასი ნუმ-ცავის ხელე(წი)ფების ჩი".

ტექსტის ასოები ამოკვეთილია თითქმის თანაბარ სიმაღლეზე 3,5-4,5 სმ. შორის, კვეთის სიმაღლეა 1 მმ. ნარწერის მიხედვით, ქვა საფლავზე აღსამართავად ყოფილა გამიზნული, სადაც ორი მიცვალებული ჩანს

დაკრძალული, აღნიშნულია მათი სახელები: ნოში და ბაკა, ორივე უცნობი სახელია და რამდენადაც წყვილადი სამარხები, როგორც არქეოლოგიური გათხრებიდან არის ცნობილი ქალისა და კაცის, მეუღლეების განსასვენებელს წარმოადგენს ყოველთვის, ამ შემთხვევაშიც ანალოგიურ მოვლენასთან უნდა გვექონდეს საქმე. არის თუ არა ტექსტი ნაკლული, ვერ ირკვევა. ბოლოში „ჩი“, ანალოგების მიხედვით ტექსტის ჩამკეცია, ასრულებს აზრს, დასტურს იძლევა. ამ მნიშვნელობით არის ბოლო ორი ნიშნით შედგენილი კონსტრუქცია, სადაც პირველი „ჩ“, მსგავსად №1 წარწერისა, დაკრძალულთა რელიგიურ კონფესიას აღნიშნავს (მთვარის კულტის მალიარებელი) მეორე „ი“ კი დასტურია — „იყავნ“. ამის შესახებ ქვემოთაც გვექნება საუბარი.

მიუხედავად იმისა, რომ წარწერის გაშიფვრა და ბოლოს კი დასტური, უცილობლად გვაძლევს უფლებას წარწერა დასრულებულად ჩავთვალოთ, ტექსტის ბოლო სიტყვა „ხელენიფების“ თითქოს მოითხოვს განვრცობას, ალბათ ასე: „ნუმცავის ხელენიფების“ — არავის აქვს უფლებაო, მაგრამ რის უფლებაზე შეიძლება იყოს ლაპარაკი? იქნება ანალოგიურია ნეკრესის № 8 წარწერისა, სადაც აღნიშნულია „ნუმცავინ ხრევს“-ო, არავინ აურიოს, არავინ წაბილნოს საფლავიო. არ გამოვრიცხავ ასეთ შესაძლებლობას, თუმცა არც ისაა უარსაყოფი, რომ ტექსტი მაინც სრულყოფილად შეიძლება მივიჩნიოთ — ამ საფლავზე, რომელიც ნოშის და ბაკას ეკუთვნის, არავის ხელენიფებო, არავის არ აქვს უფლება ამ საფლავზეო. სხვათა შორის, მეტად საინტერესოა და ძველიც, გამოთქმა „ხელენიფების“. სახარების ქართულ თარგმანშია — „ვერვის ხელ-ენიფების ორთა უფალთა მონებად“... (მათე 6, 24). „ვერვის ხელ-ენიფების“ (არ შეუძლია, არ შეიძლება, ქართული ოთხთავის სიმფონის ლექსიკონი).

წარწერა მეტად მნიშვნელოვანია და ბევრი სიახლე ახლავს თან. პალეოგრაფიულად რამდენიმე მომენტი იქცევს ყურადღებას. „ო“ ორჯერ გვხვდება და ორივეჯერ ბოლოგახსნილია, თანაც ისე, რომ ბოლოები აქვს მოკაუჭებული, სრულიად ამკარად ბერძნული ომეგას სახე აქვს მიცემული. ეს განსაკუთრებული გრაფიკული მონახაზი ამკარად მიუთითებს ბერძნულ პროტოტიპზე. ასევე „ღ“ თავგახსნილია და რაც მთავარია კუთხოვნობით გამოირჩევა. „ჟ“-ის გამოსახვაში ვერტიკალური ხაზების შემაერთებელი ჰორიზონტული მონაკვეთი არ არის. ის ერთადერთია ნეკრესის წარწერებში. ორგან, მესამე და მეხუთე სტრიქონში „ღ“-ს და „ზ“-ს ჰორიზონტული ნაწილი გადაკვეთილია მოკლე ხაზით.

„ა“ ექვსჯერ გვხვდება წარწერაში, „ლ“ ორჯერ, დამატებითი შტრიხი მხოლოდ თითო მათგანს აქვს, რამაც დამაეჭვა, შესაძლებელი ხომ არ არის ბგერების წარმოთქმის რომელიღაც ვარიანტი დავუშვათ — მოკლე ან

გრძელი წარმოთქმით. ასეთი ეჭვი გამიჩნდა იმავე წარწერაში „ო“-ს შესახებაც. მეორე სტრიქონის „ო“-ს წრე ქვევით განწყვეტილია და მხოლოდ მარჯვენა ნაწილია მოკაუჭებული. მეოთხე სტრიქონის „ო“-ს ორივე ნაწილი აქვს კაუჭებით. იქნებ აქაც პირდაპირი ასახვაა ბერძნული მოკლე და გრძელი ბგერისა (!).

წარწერა წინარე ქრისტიანული ხანისაა, რაც შეიძლება დამტკიცდეს სხვადასხვა მონაცემებით. ის IV ს-ით დათარიღებული სანნახელის მშენებლობაში ყოფილა გამოყენებული, არა აქვს ქრისტიანული ხანის წარწერებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები — ამ პერიოდში არც ერთი წარწერა არ შემქნილა, რომელიც ქრისტეს ხსენებით არ იწყებოდეს (ქ), ან არ იყოს მიმართვა „ქრისტე“, „უფალო“, „ღმერთო“. წარწერას ეს არ ახლავს თან. წარწერის ქრისტიანული ხანისადმი მიკუთვნება შეუძლებელია დაკრძალვის რიტუალის მიხედვითაც: ქრისტიანული დაკრძალვის წესმა არ იცის წყვილადი დასაფლავების შემთხვევა, ეს გამორიცხული იყო, რადგანაც ამ დროს, იმ იშვიათი გამონაკლისის გარდა, როდესაც მეუღლეები ერთდროულად იხოცებოდნენ, ყოველთვის იგულისხმებოდა გარდაცვლილი ქმრის გვერდით ცოლის ძალდატანებითი სიკვდილი. ეს კი ქრისტიანობის წესით გამორიცხული იყო. წარწერიანი საფლავის ქვა სანნახელის კედელში მოხვდა (მას ემჩნევა კირ-დულაბის კვალი) მას შემდეგ, რაც ხელყოფილი იქნა საფლავი, ეპიტაფია კი დამტვრეული და ჩაშენებული კედელში.

ნარწერა ქვევრის პირზე

ნარწერა № 6. ნეკრესის „ნაგებების“ უბანზე 1986-87 წლებში ჩატარებული საველე სამუშაოების დროს მარნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ქვაზე შესრულებული ექვსი ნარწერის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი. იქვე, ნაშალ ფენაში დადასტურებული იყო ქვევრის პირის ნატეხი, ზედ შემორჩენილი ქართული ასოებით. დიდი ხარვეზის შემდეგ, მარნის ტერიტორიაზე 1996 წელს კვლავ განახლდა სამუშაო, უშუალოდ ნაქვევრალი ადგილების შესამოწმებლად, სადაც აღმოჩნდა ქვევრის პირის კიდევ ერთი ნატეხი, რომელიც შეუერთდა ადრე აღმოჩენილს და ნარწერის შესახებ მეტი ინფორმაცია გაგვაჩნია, თუმცა არა სრული (სურ. 23). აღმოჩენების ქრონოლოგიური ფენის განსაზღვრა, მათი სხვადასხვა ადგილზე დაფიქსირების გამო ვერ მოხერხდა.

ქვევრის კედლები მონითალო-მოყავისფრო ყოფილა, უხეში ნამუშევარი და ვერც კარგი გამოწვით გამოირჩევა. შიდა ნაწილი ჩამომტვრეულია, კეცის სისქე არ იზომება, პირის სიგანეა 9 სმ. ასოები ამოკანრულია სველ თიხაზე, გამონვამდე. ასოების სიმაღლე მერყეობს 1,5-2,0 სმ. შორის, განლაგებულია ორ რიგად.

პირველი რიგი: **ჰჲ ႦႧ ႧႨ ႧႩ** მბ ესე ჭ(უ)ური მე

მეორე რიგი: **ႮႱႲႳႴ** დავრგე

ნაკითხვა: ესე ჭური მე... დავრგე (სურ. 24).

ნარწერა იწყება ორი დაქარაგმებული ასოთი (ჰჲ). „მე“-ს შემდეგ კიდევ არის ერთი ასონიშნის ქვედა რკალი, დანარჩენი მოტეხილია. „მე“-ს შემდეგ შეიძლება ვიგულისხმოთ დამწერის სახელი — „ესე ჭური მე...“ მეორე რიგის „დავრგე“ მოქმედებას გამოხატავს. ნარწერა, ალბათ, აქ არ უნდა შეწყვეტილიყო, იქნებოდა აღნიშნული რა მიზნით „დაირგო“ ჭური.

ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში, ორიგინალურსა თუ თარგმნილში, ჭური, როგორც საღვინე ჭურჭელი არ ფიგურირებს. „შუშანიკის წამებაში“, ასევე „ბიბლიის“ თარგმანებში „ჭურჭელი“ და „ჭურჭერია“. გვხვდება კი „აბიბოს ნეკრესელის ცხოვრებაში“, „ნინოს ცხოვრების“ ტექსტში და „სახარების“ ქართულ თარგმანში (საქმე, 9, 15).

ნეკრესის ნარწერაში ნახსენები „ჭური“, როგორც საღვინე ჭურჭელი, შესაძლოა უძველესი იყოს ამ სახის ტერმინთა შორის, რომლიდანაც ჩანს განვითარებული „ჭურჭელი“ და „ჭურჭერი“.

საყურადღებოა, რომ ნეკრესის რეგიონში და საერთოდ კახეთში, მინაში ჩაფლული ღვინის ჭურჭლის სახელად „ჭური“ დღეს არ იხმარება, ყველგან „ქვევრია“ გავრცელებული. აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ წარწერიანი ქვევრის პირი დადასტურებული გვაქვს ურბნისის ნაქალაქარის გათხრებისას IV-V სს. მარნის ფენაში, რომელზედაც ლიგატურით სამი ქართული ასოა უქარაგმოდ გამოსახული — „ქჭე“.¹ სავარაუდო ნაკითხვაა „ქრისტეს ჭური ესე“.

მეტად საინტერესოა წარწერაში მოქმედების აღმნიშვნელი სიტყვა „დავრგვ“. ეს სიტყვა იმავე რეგიონში ასეთ კონტექსტში არ იხმარება. თანამედროვე მეტყველებისათვის ბუნებრივი არ არის ჭურის „დარგვა“. ჩვეულებრივ ამბობენ — „ქვევრი ჩავდგი“, „ქვევრი ჩავაგდე“. „დარგვა“ მხოლოდ მცენარეებზე ითქმის. როგორც ჩანს, „ჭურის დარგვა“ ადრინდელი მეტყველების ნორმებს შეესაბამება.

დიდად სამწუხაროა, რომ მხოლოდ წარწერის ფრაგმენტულა შემოგვრჩა და სრული ინფორმაციის მიღებას მისგან ვერ შევძლებთ. სავლეს სამუშაოების განხორციელებისას, კარგად არის დაფიქსირებული ამ უბნის ტრაგიკული ბოლო, როგორი სისასტიკით იყო მარანი განადგურებული — ქვევრები საგულდაგულოდ იყო ჩაღწეული, შიგ ეყარა დიდრონი ქვები. აი, ამ ნამტვრევებში იყო დადასტურებული წარწერიანი ქვევრის პირის მეორე ნატეხი.

მიუხედავად წარწერის ფრაგმენტულობისა, მისი მნიშვნელობა ძალზე დიდია და ეს ითქმის არა მხოლოდ იქ აღნიშნული ტერმინების გამო — მასში დიდი ინფორმაციაა ჩადებული ქართული დამწერლობის განვითარების ერთი უძველესი ეტაპის გამოსაჩენად და წინაქრისტიანული რელიგიური მრწამსის დასადგენად. ყოველივე ეს დაკავშირებულია წარწერის დასაწყისში ორი დაქარაგმებული ქართული ასოს შ (შ) და ჳ (ბ) ქარაგმის გახსნაზე და გაშიფვრაზე. აქ არის გასაღები მთლიანად წარწერის განმარტებისათვის.

ქრისტიანობის გავრცელებისთანავე წარწერებისათვის შემუშავებული იყო აუცილებელი და დაკანონებული ტრაფარეტი, რომლის გარეშეც არ შექმნილა არც ერთი ტექსტი. ადრე გვქონდა საუბარი ამის შესახებ და აქაც შევჩერდებით, რამდენადაც წარწერის გახსნა სხვანაირად შეუძლებელია. ყველა წარწერა იწყებოდა ქრისტეს სახელის პირველი ასოთი (ქ), ამასთანავე, აუცილებელი იყო ტექსტის დაწყება ვედრებით — „უფალო“, „ღმერთო“, „ქრისტე“ და ა.შ. ამ დადგენილ-დაკანონებული ფორმულის გარეშე არც ერთი წარწერა არ არის ცნობილი. ეს რაც შეეხება წარწერებს, თორემ ცხოვრებისეული ყველა მოქმედება ხომ ქრისტეს სახელით იწყებოდა.

¹ ლ. ქილაშვილი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964, გვ. 115, ტაბ. XLIII. 3.

განსახილველი წარწერის ქარაგმა აღნიშნული სტანდარტებით ვერ აიხსნება. ის ვერ თავსდება ქრისტიანული ხანისათვის დამახასიათებელი ტექსტობრივი განწყობის კანონიკურ ფარგლებში. მთელი რიგი არქეოლოგიური და ისტორიული მონაცემების მიხედვით, მისი განმარტება საჭიროა ჩვენში ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე არსებულ რელიგიურ სივრცეში არსებული წესით.

რა მონაცემებს შეიძლება დავეყრდნოთ?

თუ თვალს გადავაავლებთ მაზდეანური რელიგიის აღმსარებლობისა და ფუძემდებელ კრიტიკიუმებს, ვნახავთ, რომ მსგავსად ქრისტიანული ცხოვრებით დაკანონებული წესებისა, იქაც საკმაოდ ძლიერი შტამში იგრძნობა რელიგიურ-იდეოლოგიური კანონიკისა. წარწერების შექმნისას ჩამოყალიბებულია გარკვეული წესი, რომლის დაცვაც სავალდებულო ყოფილა. ასეთი წესი, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ირანის აქემენიანი მეფეების დროს დამკვიდრებულია.

ცნობილია, რომ პირველი აქემენიანი მეფეები ტოლერანტობას იჩენდნენ სხვა რელიგიების მიმართ და უზარმაზარი იმპერიის ტერიტორიაზე, მათი მიმდევრები ამ მხრივ უშფოთველად გრძნობდნენ თავს. სურათი მკვეთრად იცვლება ქსერქსეს დროს (486-465). პერსეპოლის წარწერის პირველივე სტრიქონით, ის იმპერატიული ფორმით აცხადებს: „ბაგა ვაზრაკა აჰურამაზდა“—აჰურამაზდა უზენაესი ღმერთიაო.¹ აი ასე იწყება მაზდეანური ფორმულა, რომელმაც თითქმის დაკანონებული სახე მიიღო განსაკუთრებით სასანიანთა მმართველობის დროს.

ნახში-რუსტამის რელიეფის არდაშირ I-ის (227-240) წარწერა: „ეს არის გამოსახულება მაზდას თაყვანისმცემელი უფლისა არდაშირისა, მეფეთა-მეფისა, წარმოშობილი ღმერთებისაგან, მეფე პაპაკის ვაჟისა“...²

ნახში რაჯაბის რელიეფზე შაპურ I-ის (240-272) წარწერა: „ეს არის გამოსახულება მაზდას თაყვანისმცემელი შაპურისა, ირანისა და არაირანის მეფეთა-მეფისა, წარმოშობილი ღმერთებისაგან, ვაჟი მაზდას თაყვანისმცემელი, უფალი არდაშირისა, ირანის და არაირანის მეფეთა-მეფისა“...³

ნერსეს (293-302) წარწერა რელიეფზე ბიშაპურში: „ეს არის გამოსახულება მაზდას თაყვანისმცემელი უფალ ნერსესი, ირანის და არაირანის მეფეთა-მეფისა, წარმოშობილი ღმერთებისაგან, ვაჟი აჰურა-მაზდას თაყვანისმცემელი შაპურისა“...⁴

ნერსეს პაიკულის წარწერა: „მე მაზდას თაყვანისმცემელი უფალი

¹ A. Shapur Shahbazi, Persepolis Illustrated, Tehran, 1976, გვ. 48.

² L. Vanden Berghe, Archaeologie de l'Iran ancien, Leiden, 1959, გვ. 28.

³ R. Ghirshman, Parthes et Sassanides, Paris, 1962, გვ. 113, fig. 168.

⁴ R. Ghirshman, Parthes et Sassanides, Paris, 1962, გვ. 166, fig. 211.

ნერსე... ვაჟი მაზდას თაყვანისმცემელი შაპურისა“...¹

ანალოგიური ფორმულებია მოცემული სასანიანი მეფეების სახელით მოჭრილ მონეტებზეც.²

დასკვნა ერთადერთი შეიძლება გაკეთდეს: მსგავსად ქრისტიანობის ხანის წარწერებისა, მაზდეანობის დროსაც ჩამოყალიბებულა მიმართვის ფორმულა, რომლის აღნიშვნაც სავალდებულოა.

დავუბრუნდეთ ჩვენ წარწერას. ქარაგმის ქვეშ მოთავსებული ორი ასო (მ-ბ) ორი სიტყვის შემოკლება უნდა იყოს. თუ გავითვალისწინებთ წინა-ქრისტიანული ხანის ნეკრესის ცეცხლთაყვანისმცემლობის კულტის აღმ-სარებლობას, წარწერის ადრესატად შეიძლება ვაღიაროთ მითრა, აჰურამაზდას პოპულარული იაზატი (უახლოესი დამხმარე), რომელიც ასევე გავლენიანი ჩანს საქართველოში და კერძოდ ნეკრესში.³ ქარაგმის პირველი ასო (მ) შეიძლება აღნიშნავდეს მაზდას, მითრას, ასევე მზეს. მითრას და მზის ღვთაებრივი იგივეობა კარგადაა ცნობილი. საბა ორბელიანმაც იცის, რომ მითრა „ძველი სპარსულის ენით მზეა“. რაც შეეხება მეორე ნაწილს (ბ), ის უნდა აღნიშნავდეს ძველ სპარსულ ბაგა-ს (ღმერთი), მიმართვაში „უფალო“.⁴ მაშასადამე, დაქარაგმებული მ-ბ უნდა ნაწილობრივით: „მითრა ბაგა“, ან „მაზდაბაგა“, ქართულად „მზეო უფალო“. წარწერა უნდა გაიშიფროს: „მითრა ბაგა (მზეო უფალო) ესე ჭური მე (სახელი) დავრგე“... და-კარგულ ნაწილში იქნებოდა, რა მიზნით დაირგო ჭური, ეს უდავოდ მიძღვნილი ხასიათის წარწერაა, რომელიც სადღესასწაულო რიტუალთან დაკავშირებით. შესაძლოა ქვევრში ზედაშის ღვინო ინახებოდა.

ძველსპარსული სირტყვა „ბაგა“ (ღმერთი) ქართულ წყაროებში არ ჩანს. გვხვდება და საკმაოდ ხშირადაც, „ბაგინი“, რომლის პირველადი ფორმაა ბაგ.⁵ „ბაგინი“ განმარტებულია, როგორც „კერპთა ტაძარი“, „ბომონი“, „სამსხვერპლო“. ვარაუდობენ, რომ ძველირანული ტერმინი მიდიურიდან ყოფილა ნასესხები.⁶ „ბაგინი“ გვხვდება ძველ ქართულ ტექსტებში და

¹ В. Луконин, древний и ранне-средневековый Иран, 1987, გვ. 163-170.

² В. Луконин, Культура Сасанидского Ирана, М., 1969, გვ. 163-185.

³ მითრას კულტის შესახებ საქართველოში, იხ. ს. მაკალათია, ღვთაება მითრას კულტი საქართველოში, სს მუზეუმის მოამბე, III, 1927; კ. კეკელიძე, ქრისტიანიზმი და მითრაიზმი, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, 1945. ნეკრესში მითრას კულტთან დაკავშირებით იხ. ლ. ჭილაშვილი, ნეკრესის წარმართული სამლოცველოები, თბ., 2000.

⁴ „არდაშირ შაპაკის ძის საქმეთა წიგნი“, ფალაურიდან თარგმნა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო თეო ჩხეიძემ, თბ., 1975, გვ. 82.

⁵ ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973, თბ., გვ. 28.

⁶ მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, 1966, თბ., გვ. 225.

დადასტურებულია ტოპონიმშიც. გავიხსენოთ, მაგალითად, მცხეთის ბაგინეთი. „ბაგინი“ არის ადგილის სახელი ნეკრესთან ახლოსვე, მდინარე ჩელთის ზემო ნელში, აქ, შენობის ნანგრევები და ზღუდის ნაწილიც არის დაფიქსირებული.¹

თუ ზემოთ შემოთავაზებული ვარაუდი მისაღებია, საქმე გვექნება წინაქრისტიანული ხანის რელიგიური ფორმულის აღდგენასთან და თვით წარწერის მიკუთვნება წინაქრისტიანული ხანისადმი საკამათო არ შეიძლება იყოს.

ნეკრესის წარწერიანი ქვევრის პირის დაკავშირება მითრასთან არ შეიძლება მოულოდნელ ფაქტად ჩავთვალოთ, მითრე დაკავშირებული ჩანს ღვინოსთან და ყურძნის კულტთან. ცნობილია ერთი გამოსახულება, რომელიც მითრას დაბადებისადმი მიძღვნილი — მითრე ამოდის კლდიდან და მარჯვენა ხელში უჭირავს ყურძნის მტევანი.² ერთ-ერთ კამეაზე მოცემული გამოსახულების მიხედვით კი, რომელზედაც მითრას კლდიდან დაბადებაა გამოსახული, სხვადასხვა სიმბოლოებთან ერთად გამოსახულია თასი და პური.³ ეს შესაძლებელია ჩაითვალოს წყაროდ პურისა და ღვინის ქრისტესმიერი ზიარების დასაფუძნებლად.

ამავე კონტექსტში უაღრესად საინტერესოა გავიხსენოთ მევენახეობასთან დაკავშირებული კულტი აგუნა, რომელიც ძირითადად დასავლეთ საქართველოშია შემორჩენილი, განსაკუთრებით კი გურიაში. ყურძნისა და ღვინის ღვსასნაული გამორჩევით პოპულარული იყო საქართველოში უძველესი დროიდან და აგუნაც სწორედ ასეთი დატვირთვით გამოირჩევა. ის, როგორც მიაჩნიათ, ყურძნის ღვთაების საახალწლო რიტუალია, რომლის ერთი ნაწილი მარანში მიმდინარეობს. ქვევრთან მიაქვთ მოხარშული ღორის თავი, რომელსაც ურტყამენ და რალაც ტექსტს ეუბნებიან (არ არის დაფიქსირებული).

რიტუალი საშობაოდ, ე.ი. 25 დეკემბრისთვის იყო განკუთვნილი, რომელიც მითრას დაბადების დღე იყო და სწორედ ამ დროს იწყებოდა ღორების დაკვლა მთელ საქართველოში. ღორების შეწირვა შობის დღეს (იგივე მითრას დღეს) ყველაზე კარგად ნეკრესობას არის შემორჩენილი. დღეობა, როგორც ჩანს, მითრას კულტთან ერთად არის შემოსული და საქართველოში ყველაზე პოპულარულ ყურძნისა და ღვინის დღეობასთან არის შერწყმული აგუნას სახელით. სხვათა შორის, აგუნას მეორე სახელია ანგურა, რაც სპარსულად ყურძენს ნიშნავს.

ვფიქრობ, აღნიშნული კარგად ეხმაურება მითრასადმი მიძღვნილს ქვევრის წარწერას, მაიცადამანც ნეკრესში დაფიქსირებულს, რომელიც

¹ ლ. ჭილაშვილი, ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, I, 1968, თბ., გვ. 64.

² Fr.Cumon, The mysteries of Mithra, London, 1903, გვ. 131.

³ იქვე, გვ. 124.

მითრას საკულტო ღმერთმსახურებით არის გამორჩეული.

მზის, და შესაბამისად, მითრას კულტის წინ წამოწევა ნეკრესის პირობებში კანონზომიერ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. ნეკრესის მიდამოები უძველესი დროიდანვე გამოირჩევა კულტების სიმრავლით — აქ დადასტურებულია ციური მნათობებისადმი მიძღვნილი სამლოცველო, ასევე მითრეუმი, რომელიც ქრისტიანულ ეკლესიად არის გადაკეთებული და მასშტაბური არქიტექტურული ძეგლი, მაზდეანური ტაძარი.¹ ასეთი ძეგლების გარემოცვით აშკარად იგრძნობა ძველი ქართული ქალაქის მოსახლეობაში წარმართული რწმენის მოჭარბება, რაც გამხდარა რწმენის თაობაზე მძაფრი დაპირისპირების მიზეზი. „აბიბოს ნეკრესელის ცხოვრება“ ამის შესანიშნავი დადასტურებაა. მატერიალური დასაბუთების ღირებულება გააჩნია ასევე ნეკრესში აღმოჩენილ წარწერებს, მათ შორის აქ განხილულ ქვევრის პირზე ფრაგმენტულად შემორჩენილ წარწერას — რელიგიური შუღლის უშუალო მსხვერპლს.²

ზევით, ერთგან მოვიხსენე ურბნისში აღმოჩენილი ქვევრის პირი ქართული ასოებით, რომელიც ქრისტიანობის დამკვიდრების ადრეულ პერიოდს განეკუთვნება (ქჭე). წარწერის „ქ“, უდავოა, ქრისტეს აღნიშნავს, ისევე როგორც სხვა ქვევრებზე აღნიშნული ჯვარი ეკლესიის საკუთრებაზე მიუთითებდა. სხვათა შორის, ეს ყველაფერი დადასტურებულია ურბნისის იმ მარანში, რომლის ქვედა ფენა ანტიკური, წინაქრისტიანული ხანისაა და ისიც საკულტო — ერთ ქვევრის პირზე არამეული სიტყვაა აშკარად. აშკარად ჩანს რელიგიური მემკვიდრეობითობის ნაშთი იმ ადგილზე და იმ ქურზე, რომელსაც გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა რელიგიური მრწამსის გამტკიცებისათვის. აკი მესია შენიშნავდა:

„მოვედ შენ, რამეთუ მე ქური რჩეული მიპოვნიეს, რაითაზე აქუნდეს სახელი ჩემი წინაში ყოველთა წარმართთა და მეფეთა და მთავართა, ძეთა ისრაელისათა“ (საქმე, 9, 15).

¹ ლ. ჭილაშვილი, ნეკრესის წარმართული სამლოცველოები, გვ. 44, 60.

² საგანგებოდ უნდა შევნიშნო, რომ დაქარაგმება, საერთოდ, ცალკეულ სიტყვებს შეეხებოდა, მაგრამ არის შემთხვევები, მსგავსად ქვევრის პირზე გამოსახული „მითრა ბაგასი“, როდესაც ქარაგმდება ერთი ქარაგმით ერთი ცნების გამომსახველი სიტყვები. ზოგ შემთხვევაში აბრევიატურას არ ახლავს ქარაგმა, ამის ნიმუშია ურბნისში აღმოჩენილი ქვევრზე შემორჩენილი „ქჭე“. როგორც ცნობილია ქარაგმის ნიშანი სემიტურიდანაა შესული ბერძნულში და აქედან ქართულშიც. არაბულში არის ოთხსიტყვიანი წინადადება დაქარაგმებული ერთი ნიშნით: ეს იყო ფორმულა, რომელიც იხმარება მუჰამადის სახელის ხსენების შემდეგ (აღლაჰიმიც აკურთხებს მას და მიესალმება მათ). წინამდებარე წარწერებშიც ვხვდებით ერთი და იმავე აბრევიატურის რამდენიმე შემთხვევას, როგორც დაქარაგმებელს, ისე ქარაგმის გარეშე.

ჭურზე ქრისტეს სახელის მოხსენიება უდიდესი ძალისმიერი მუხტია „ყოველთა წარმართთა“ და სხვათა მიმართ. ასეთივე მუხტი ჩანს ჩადებული ქრისტიანობის წინა ხანაშიც, რომლის ასახვა შესაძლებელია დავინახოთ ნეკრესის ქვევრის პირზე მოთავსებულ წარწერაში.